

Nagy Ágnes

Hatalom – lakásrendszer – társadalom

Egy lipótvárosi bérház lakói 1941 és 1960 között

Milyen hatást gyakoroltak Budapest egyik városrésze, a Lipótváros társadalmára a politikai hatalom lakásforgalomba beavatkozó intézkedései? A politikai hatalom – társadalom-átalakító céljainak részeként – 1944/1945-ben, 1951-ben és 1956-ban a lakások kisajátítása és újraosztása révén erőszakkal avatkozott be a budapesti társadalom életébe. A fővárosi zsidóság 1944. júniusi összeköltöztetése, Budapest ostroma, az 1951. nyári budapesti kitelepítés és az 1956-os emigráció ugyanis a budapesti lakások tömeges megüresedésével és hatósági igénybevételével járó migrációs hullámok voltak. Tanulmányomban e kérdésfelvetés alapján egyetlen lipótvárosi bérház, a lakásállományával a két világháború között is a dualizmus középosztályi lakásideálját és felső középosztályi reprezentativitását őrző Nádor utca 5. szám mikrotársadalmán vizsgálom, milyen mértékű és jellegű társadalmi átrendeződést idéztek elő a lakóközösségekben az 1950–1960-as évek fordulójáig a lakások újraosztásának felsorolt hullámai.

Szakdolgozatom keretében hét, nem statisztikai mintavétel, hanem a forrásadottságok véletlenszerűsége alapján kiválasztott lipótvárosi bérházon elvégzett statisztikai vizsgálat fő vonalaiban kirajzolta, hogy az egyes társadalmi rétegeket mennyire érintették a direkt politikai beavatkozások által kiváltott cserélődési hullámok.¹ Kimutathatóvá vált, hogy az egyes társadalmi rétegek milyen arányban tizedelődtek meg, vagy maradtak éppen ellenkezőleg kontinuusak, illetve milyen rétegek beáramlása ment végbe a politikai akarattal a lakásrendszer keretei közötti érvényesítésével. E korábbi kutatás statisztikai szintjéhez képest egyetlen bérház mikroszkopikus vizsgálata képes kimutatni az egyének és családok lakások közötti mozgását, és ezáltal az 1945 előtti és utáni társadalom folytonosságát és törését az azt szervező mechanizmusokban: az egyéni – családi stratégiákban és a személyes kapcsolatokban. A vizsgálat e szintje adhat választ arra a kérdésre, mennyiben módosította a társadalom térbeli szerveződését, a térbeli mozgásokat szervező mechanizmusokat a politikai hatalom központi lakáselosztás útján végbemenő beavatkozása.

Az I. világháború alatt rendeleti úton bevezetett lakásforgalmi korlátozásokat a megüresedő lakásokat érintően 1926-ban, majd a lakáspiac egészére érvényesen 1933-ban szüntették meg. Az 1933-tól 1944-ig ismét piaci elveken alapuló, a lakáskiutalást kizárólag szociális és szolgálati jelleggel gyakorló lakásrendszer működött, melyet 1944/1945-től a lakáspiac hatósági monopolizálása révén a központi lakás-

1 Nagy 2003. A hét vizsgált ház: Nádor u. 5., Nádor u. 6., Mérleg u. 9., Mérleg u. 11., József Attila u. 12., József Attila u. 16. és Hercegprímás u. 13. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Benda Gyulának a szakdolgozatom keretében megkezdett lipótvárosi kutatás iránti odaadásáért és segítségéért.

elosztás rendszere váltott fel.² Az 1945 első hónapjaiban kiadott, a fővárosi zsidóság összeköltöztetésével megüresedő lakások újraosztása és az ostrom folytán felborult lakásviszonyokat ideiglenesen szabályozó rendeletek a lakásforgalom hatósági ellenőrzését és irányítását vezették be.³ Az „indokolt lakásszükséglet” I. és II. világháborús lakásügyi rendeletekben egyaránt felbukkanó, majd az 1944 tavaszán a zsidónak minősített állampolgárok lakáskörülményeibe beavatkozó rendeletekben is alkalmazott fogalmának fenntartásával és mértékének meghatározásával, valamint az ezen mértéken felüli lakások és lakásrészek igénybevitelével és igényjogosultak számára történő kiutalásával az állam közvetlenül avatkozott be a lakáspiaci forgalomba. A háborús viszonyok között átmenetileg központosított lakásgazdálkodási rendszert 1948. május 16-án a lakásügyek rendezéséről kiadott 6.000/1948. Korm. számú rendelet véglegesítette, amely a lakásügyek 1956. szeptemberi újraszabályozásáig maradt érvényben.⁴ A piaci bérlakás-forgalom egyre szűkülő mozgásterének maradékát az államosított bankok és más vállalatok, valamint nyugdíjpénztáraik tulajdonában álló ingatlanok 1948. évi gondnokság alá helyezésével, majd az 1952. évi házingatlan-államosítással veszttette el.⁵ A Magyar Jelzálog Hitelbank Nyugdíjpénztárának tulajdonában álló Nádor utcai bérház tulajdonjoga is az 1948. évi rendelkezés nyomán kebeleztetett be az Állami Vállalatok Központi Nyugdíjpénztára javára.⁶ Az állami gondnokság alá, majd állami tulajdonba kerülő bérház 1950-től a tanácsi lakáskiutalás rendszerébe tagolódott be.

A bérlőkör társadalmi rétegződésének változásait az egyéni életpályák és családi sorsok direkt politikai beavatkozások pillanataihoz kötött nyomon követése mellett időbeli keresztmetszetek összehasonlításával vizsgálom. A ház bérlőkörének lakások szerinti teljes keresztmetszetét adó népszámlálási lakásívekre építve az 1941-es állapotot tekintem kiindulási pontnak, és ezt vetem össze egy 1954-es rekonstruált állapottal. Az 1941-es keresztmetszet az 1930-as évek során kialakult lakóösszetételt tükrözi: 1938 és 1941 között már nem történt bérlőcsere a házban. Ugyanakkor a ház 1941-es népessége volt az, amely 1941-hez képest lényegében változatlanul érte meg az 1944-es évvel bekövetkező első nagy kényszerű cserélődési hullámot. Az 1945-ből három különböző időpontból rendelkezésünkre álló források alapján – az ostromot követő legelső statisztikai felmérésként az 1945. március 25-i állapotot rögzítő budapesti

2 Az I. világháború alatti és a két világháború közötti lakásügyi szabályozások összefoglalását lásd: Borsos–Németh 1938.

3 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már a front Pestről való továbbvonulása napján elrendelte, hogy „a háborús viszonyok következtében elhagyottá vált lakásokat kizárólag a lakáshivatal útján lehet igénybe venni oly módon, hogy az igénylő a lakáshivatalhoz benyújtott kérelmével bérbevitelre irányuló szándékát bejelenti, egyben kéri meghatározott lakásnak kiutalását.” (34/1945. M. E. sz. r. 3. § (1) bek., 1945. január 18.) A lakásügyeket ideiglenes jelleggel szabályozta továbbá az 1945. február 25-i 404/1945. M. E. sz. rendelet, valamint az 1945. március 12-i 140.040/1945.–IX. sz. polgármesteri rendelet.

4 35/1956. (IX. 30.) M. T. sz. rendelet.

5 9.040/1948. Korm. számú rendelet az Állami Vállalatok Központi Nyugdíjpénztáráról, 9.390/1948. Korm. számú rendelet a Közületi Ingatlan Központ szervezése tárgyában, valamint az 1952. évi 4. sz. törvényerejű rendelet egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről.

6 Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXIII. 205. b. 3270/1364/1951. Nádor u. 5. III. 2. Dr. Gál József lakásmegosztási ügye. A tulajdoni lap másolata.

népösszeírás lakásívei, az 1945. október 7-én megtartott községi választások választói névjegyzékai, és az 1945. december 1–10-e között a KSH által végzett háborús kárstatisztikai felmérés házi gyűjtőívei révén⁷ – az 1944–1945-ös változások rekonstruálhatók a legteljesebben. A bérlőösszetétel és a lakások bérleti rendszere 1954-es keresztmetszetének rekonstruálásához az 1954-es törvényhatósági választói névjegyzék és a ház 1967-ben megnyitott lakónyilvántartásának névsorait használhatjuk. Mivel a lakónyilvántartás vezetésének gyakorlata szerint egy új könyv megnyitáskor a megnyitás időpontjában a házban lakó valamennyi lakót újonnan be kellett vezetni, és az ettől kezdve újonnan beköltözők ezt a névsort bővítették tovább, így az egyébként a vizsgálat időintervallumán messze kívül eső 1967-es lakónyilvántartás használhatósága sem kétséges. A források által le nem fedett időbeli távolság azonban még e lehetőségek keretében is korlátozza a megismerést: az 1950-es évek folyamán használt lakónyilvántartás és az 1954 utáni választói névjegyzék hiányában nemcsak egy 1960-as keresztmetszet nem rekonstruálható, de még a ház 1954-es választói névjegyzékébe felvett lakók közül is összesen húsz egyedülálló személyt, illetve házaspárt vagy családot nem sikerült lakáshoz köthettn azonosítani. Mindamellett, még e korlátokon belül is, két kérdésre adhat választ az 1954-es keresztmetszet. Minthogy ebben az időpontban a választójoggal rendelkezők névsora a hét házban végzett kutatás tapasztalata szerint lefedi egy-egy ház nagykorú lakóinak teljességét, így a névsor foglalkozási megnevezései alapján képet kaphatunk a lakók társadalmi összetételében az 1941-es keresztmetszethez képest végbement átalakulásról.⁸ Másrészt, mivel csak az újonnan beköltözöttek egy részét nem tudjuk lakás szerint azonosítani, a régi lakók kontinuitásának, valamint az 1944–1954 közötti időszak cserélődési arányainak megítélését is lehetővé teszi.

A bérlőkör társadalmi összetételének vizsgálata döntően a foglalkozási adatok alapján kialakított kategóriákra támaszkodik. Az 1941-es népszámlálás ugyanakkor a bérlők társadalmi státusát több dimenzióban teszi érzékelhetővé. A foglalkozási adatokra épülő elemzés egyoldalúságát a háztartásszerkezet vizsgálatával feloldva alkothatunk többdimenziós képet a bérlők társadalmi rétegződéséről. Az életmód lakásnagyság és háztartásszerkezet – a lakásban élők száma, cselédtartás és albérlőtartás összevetése – alapján feltáruló különböző formáit a társadalmi státus finomabb különbségtételre is érzékeny mutatójaként kezelhetjük.

7 A KSH vezetésével 1945. december 1–10-e között végrehajtandó háborús kárstatisztikai összeírásról a 8.816/1945. M. E. sz. rendelet intézkedett.

8 Azt, hogy az általános választójog keretében a politikai kizárást fenntartó választójogi rendelet alapján az 1954-es törvényhatósági választói névjegyzék milyen arányban fedi le egy ház nagykorú lakóinak összességét, két esetben tudjuk ellenőrizni a lakónyilvántartó könyvek segítségével: a Nádor utca 6. és a József Attila utca 12. számú ház esetében fennmaradt az 1954. március elejétől vezetett lakónyilvántartó könyv. Az összevetés eredménye szerint a József Attila utca 12-ben a nagykorú lakók mindegyike szerepel a választói névjegyzékben, míg a Nádor utca 6. szám lakói közül öt fő hiányzik. Hiányukat a fegyveres testületek kötelékében való foglalkoztatottságuk magyarázhatja, ugyanis a tanácsi választást szabályozó törvény a fegyveres és rendészeti testületek választójogosult tagjainak és polgári alkalmazottainak névjegyzéke összeállítását az illetékes parancsnokságokra bízta. Ennek következtében ők feltehetően külön jegyzékben szerepelnek. Így az öt hiányzó személy közül csak egyetlen személy, egy takarítónő hiányának okát nem ismerjük. Mindezek alapján az 1954-es választói névjegyzék szempontunkból megbízhatónak tekinthető, annál is inkább, mivel még az 1954-ben frissen beköltözött lakók is felvették a választói névjegyzékbe.

A bérlők 1950-es évekbeli társadalmi összetételének leírása az 1941-es, az 1944/1945-ös, sőt, még az 1947-es és 1949-es keresztmetszet kategorizálásához képest is eltérő kategóriák bevezetését teszi szükségessé. Miközben egyes foglalkozási-társadalmi kategóriák, mint például a magántisztviselők vagy az önálló kereskedők, eltűnnek, egyes kategóriák tartalma, mint az értelmiségieké vagy az önálló iparosoké, megváltozik. Minthogy az 1950-es évekre vonatkozóan már csak a választói névjegyzékek foglalkozási megnevezéseire hagyatkozhatunk, így kategóriáimat a választói névjegyzékek adta lehetőségek keretei között alakítottam ki. A szellemi foglalkozások körében különválasztottam a vezető beosztású tisztviselőket – főosztályvezető, osztályvezető, főkönyvelő – a tisztviselőket, és az egyéb szellemi dolgozókat – mint a gépírók, adminisztrátorok, technikusok, fordítók.⁹ Értelmiségi kategóriaként külön kezeltem a felsőfokú végzettséget feltételező foglalkozásokat: az ügyvédek, orvosok, mérnökök, pedagógusok, valamint a művészeket. Az értelmiségi pályákra is kiterjedő államosítás következményeiről a választói névjegyzékek a foglalkozási viszony meg nem jelölése folytán nem nyújtanak kellő információt. Csak mikroszintű vizsgálat útján deríthető ki, hogy egy-egy orvos, ügyvéd vagy mérnök esetében lehet-e magánpraxissal is számolni, vagy kizárólag mint állami alkalmazásban álló diplomásokról beszélhetünk róluk. Ugyanezzel a nehézséggel állunk szemben az önálló iparos egzisztenciák esetében is. A választói névjegyzék következtlenül hol a foglalkozási viszonyt kifejező megnevezéseket használ, mint szövetkezeti tag, vagy szövetkezeti dolgozó, miközben a gyakorolt szakmáról nem informál, hol a szakmai besorolásra korlátozódik, mint műszerész, kőműves, asztalos, és mellőzi a foglalkozási viszony megjelölését. Így nem dönthetjük el, hogy iparendéellyel dolgozó magánkisiparosról, vagy alkalmazásban álló szakmunkásról van-e szó. Az 1950-es évek társadalmi rétegződésének a választói névjegyzékek foglalkozási adataira épülő értékelése mellé mindemellett a legnagyobb kérdőjelet a foglalkozás és a társadalmi identitás egymástól való elszakítotttsága teszi. Míg például a szövetkezeti tag megnevezés mögött általában a volt önálló iparosokat – fodrászokat – találjuk, addig a szövetkezeti dolgozó és a háziiparos foglalkozások több esetben a munkát vállaló „osztályidegen” nőket fedik. Csak az egyéni adatok nyomon követésével állapítható meg, mely esetekben állunk szemben e „deklasszált” egzisztenciákkal. A Nádor utca 5. szám alatt dr. Vida Zoltán 1950. és 1954. évi választói névjegyzékben felbukkanó személye erre példa. Dr. Vida Zoltán pályája az 1940-es évek elején köztisztviselőként indult. A ranglétra fokozatain haladva 1940-ben, húsz évesen, a M. Kir. Postatakarékpénztár gyakornoka volt, három évvel később pénzügyminisztériumi számellenőr. Egészen 1950-ig maradt, illetve maradhatott a tisztviselői pályán, majd valószínűleg apósa és anyósa 1951-es kitelepítésével is összefügghet, hogy 1954-ben szállítómunkásként találhatott csak megélhetést. Esetében az életpálya 1950-es évekbeli törését, mint látni fogjuk, az 1956-os emigrálás ténye is megerősíti.

9 Az egyéni foglalkozások besorolásánál a KSH 1960. évi népszámláláshoz készített utasításait, valamint a *Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerének* besorolásait követtem.

TÁRSADALMI KERESZTMETSZET 1941-BEN

„A ház azé a textilgyáré volt, amelynek apám volt az igazgatója; maga az üzlet a földszintet foglalta el. A háznak már a külseje is előnyösen különbözött a Gyár utcaitól. Sima, komoly-szürke homlokzata szerényen illeszkedett a városrész legnemesebb hagyományaihoz, melyeket a leghatározottabban a Főkapitányság és a Trieszti Biztosító empire épületei testesítettek meg. [...] A házat azelőtt teljes egészében elfoglalták a raktárak és az irodák. Most az emeletet átalakították lakások céljára, központi fűtéssel, vadozatúji fürdőszobákkal. Apámnak előnyös helyzete volt: olyanná alakíthatta át a lakását, amint neki tetszett. És olyan keretet alakított ki, amibe belefért volna mindaz, amit az élet akkor ígért neki, az üzleti siker, a még több pénz, a vendégek jókedve.”¹⁰

A terézvárosi Gyár utcából (ma Jókai utca) a Lipótvárosba átköltöző Vas Pál részvénytársasági igazgató esetével megegyező módon jutott új lakáshoz a Nádor utca 5-ben Schmidt Albin, a Trieszti Általános Biztosító budapesti vezérigazgatójának titkárhelyettese. A biztosítóintézet vezető beosztású tisztviselője 1902-ben költözött át az Andrassy út 72. szám alól a Trieszti Általános Biztosító 1897/1898-ban megvásárolt, és szállodából frissen bérházzá alakított ingatlanának egyik új, harmadik emeleti ötszobás lakásába.¹¹ Budapest cityjében, azaz a Lipótvárosban összpontosuló kereskedelmi és pénzügyi cégek és vállalatok tulajdonosai került, felújított és korszerűsített bérházakban számos esetben biztosítottak reprezentatív lakást vezető beosztású tisztviselőiknek. Az 1917-ben a Trieszti Biztosítótól a Magyar Jelzálog Hitelbank által megvásárolt Nádor utca 5. szám alatti húszlakásos bérházban 1941-ben négy, egy kivételével a legnagyobbak közé tartozó lakás bérlője töltött be vezető pozíciót az egykori és a jelenlegi tulajdonosnál. 1941-ben a házban lakott Schmidt Albin fia, aki apja elhunyt után vette át a bérlést, továbbá a Magyar Jelzálog Hitelbank két ügyvezető igazgatója, dr. Oltványi Imre és dr. Ferenczi Lajos, valamint a francia kötvényesek bankhoz delegált megbízottja, gr. Tascher Benjamin is.¹² Statisztikai minta hiányában ugyan nem tudjuk, mennyiben koncentrált a menedzserek csoportja a részvénytársasági tulajdonban álló bérházakban, de a hét lipótvárosi bérház vizsgálatának tapasztalata alapján feltételezhető, hogy a háztulajdonos kiléte meghatározó tényezőként hatott a lipótvárosi tár-

10 Vas 1983: 27–28.

11 Bibó 1988: 157. 65. lábjegyzet. A Nádor utca 5. szám alatti műemléképület előbb Tigris, majd Európa néven 1898/1899-ig működött szállodaként.

12 A ház fennmaradt lakbérvein a legkorábbi időponttól kezdve, 1924-től találunk egy bérlést a Magyar Jelzálog Hitelbank francia hitelezőinek képviselére fenntartva. Minthogy éppen 1924 januárjában született megegyezés a francia hitelezők képviselével a bank francia adósságai ügyében (*Nagy Magyar Compass* 1925–1926: 121.), és e megállapodás nyomán jelentek meg a bank vezetőségében a vele kapcsolatban álló francia pénzcsoportok képviselői, így feltehetően a Nádor utcai bérházban is ettől az évtől kezdve tartottak fenn bérlést a számukra. Gr. Tascher Benjamin, mint a francia Felülvizsgáló és Kiegészítő Hivatal igazgatója, a francia kötvényesek párizsi bizottságának kiküldött biztosaként (administrateur délégué) foglalt helyet 1925-től 1939-ig a bank igazgatóságában. (*Compass Finanzielles Jahrbuch* 1935, Personenverzeichnis: 1127.)

sadalom térbeli szerveződésére.¹³ A részvénytársaságok által saját vezető tisztviselőiknek bérebe adott lakások körén túl általában beszélhetünk a banki és ipari szférában vezető pozíciókat betöltő magántisztviselők hálójával átszőtt lipótvárosi bérháztömbökről. A Jelzálog Hitelbank vezetőségi tagjain kívül Sterk Emil Antal, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nyugalmazott cégvezetője, és Bíró Márton, az Alföldi Cukorgyár Rt. cégvezetője képviselte még a Nádor utca 5. szám bérlői között a vezető beosztású magántisztviselők csoportját. A nyugalmazott Sterk Emil Antallal, és a Jelzálog Hitelbank vezetőségében helyet foglaló gr. Tascher Benjammal¹⁴ együtt öt képviselővel a ház húsz főbérlőjének egynegyedét adó részvénytársasági menedzserek csoportján belül azonban nem találjuk meg a gazdasági elit tagjait.¹⁵ Még a politikai elit reprezentánsával, Scitovszky Béla nyugalmazott belügyminiszterrel azonos, nagypolgári szinten élő dr. Oltványi Imre sem tekinthető pozíciói alapján elit-tagnak.¹⁶ Míg e két, a ház legnagyobb, hatszoba-hallos, illetve hétszobás lakását 1941-ben évi 2600, illetve 3100 pengőért bérlő egzisztencia felső középosztályinak nevezhető, addig a vezető beosztású magántisztviselők csoportjának többi tagja, a házban ugyancsak dominánsan jelenlévő szabadfoglalkozású értelmiségiekkel és kereskedőkkel együtt középosztályi szinten élt. A Scitovszky- és az Oltványi-háztartástól eltérően, ahol a hat-hétszobás lakóteret nem szűkítette annak munkahelyként való használata, és ahol a szokásos egy minden cseléd helyett külön szobalányt és külön főzőnőt, illetve a gyermekek mellé nevelőnőt alkalmaztak, a magántisztviselők, az értelmiségiek és a kereskedők évi 1700 pengőért bérelt három-, és évi 2300–2400 pengőért bérelt négyszobás lakásokban laktak. A harmadik emelet egymással szomszédos három négy-, és egy ötszobás lakását két egyedülálló ügyvéd, dr. Gál József és dr. Várkonyi Oszkár, Simontsits Béla hites könyvvizsgáló, egyben a hidegküti Cyklamen Simontsits és Társa Virágkertészet, Kertgazdasági Rt. igazgatósági tagja, valamint dr. Schmidt Albin sebész-urológus és egyetemi magántanár bérelte. Az 1926 körül elhunyt Montag Lipót, az 1935-ben összességében 5300 kh-at birtokló izraelita terménybizományos-terménykereskedő Montag Mór és

13 A Nádor utca és a Mérleg utca kereszteződésében a Nádor utca 5. számmal szemközt székelő Magyar-Cseh Iparbank Rt. – 1941 augusztusától Szlovák Gazdasági Bank Rt. – székházának bérházként üzemeltetett felsőbb emeletein 1941-ben az igazgatóság két tagján kívül a jogügyi osztály egyik tisztviselője bérelt lakást. Eközben néhány háztömbnyire, a gr. Tisza István utca (ma József Attila utca) 12. szám alatt a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének tulajdonaként 1940-ben felépült modern bérház egyik lakását a TÉBE Nyugdíjpénztárának igazgatósági tagja, egyben a Fuarhitelintézet vezérigazgatója bérelte.

14 Az 1941. évi népszámlálás időpontjában a gr. Tascher-család Tokióban tartózkodott. Távollétükben a lakásívet kitöltő házfelügyelő a családfőt, gr. Tascher Benjammint földbirtokosként jelölte meg. A különböző magyarországi és külföldi részvénytársaságoknál 1935-ben betöltött pozíciói alapján azonban a vezető beosztású magántisztviselők csoportjába tartozónak tekintetem. (*Compass Finanzielles Jahrbuch* 1935, Personenverzeichnis: 1127.)

15 A gazdasági elit fogalmának használatában Lengyel György definícióját vettem alapul. Ennek értelmében bankok esetében a 10 millió pengő, egyéb részvénytársaságok esetében pedig az 5 millió pengő feletti alaptőkével rendelkező cégek elnökeit, igazgatósági tagjait és igazgatóit tekintetem a gazdasági elit Lengyel György által intézményi elitként definiált képviselőjének. (Lengyel 1993: 34–35.)

16 Dr. Oltványi Imre, született Artinger Imre, nem sokkal a népszámlálás időpontja előtt változtathatót nevet édesanyja családi nevének felvételével. Az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* helytelenül 1945-ben adja meg a névváltoztatás időpontját. Miután a népszámlálási lakásíven már Oltványi-ként nevezte meg magát, így én is e névhasználat mellett maradtam.

Fia cég tagja, 1910-ben vette bérbe az első emelet egyik négyszobás lakását, amit halála után özvegye lakott tovább. Végül a ház egyik földszinti üzlethelyiségét bérlő Fuchs László bortermelő és borkereskedő a második emeleten lakott egy háromszobás lakást.

E stabilnak nevezhető középosztályi egzisztenciák köre akkor határolható körül a legvilágosabban, ha a ház négyszobás lakáskategóriáján belül a háztartásszerkezetet vizsgáljuk. A négyszobás lakások kategóriájában ugyanis a négy utcai, vagy három utcai és egy udvari szobás lakásokat bérlő háztartások, és a két utcai és két udvari szobás lakásokat bérlő háztartások eltérő típust alkotnak. (1. táblázat)

1. táblázat

A négyszobás lakások bérlőinek háztartásszerkezete 1941-ben a Nádor u. 5-ben

	Évi lakbér	Cseléd-tartás	Albérlő-tartás (az albérlő által fizetett évi lakbér)	A lakásban lakók száma	Albérlőknek átengedett szobák száma	Munkahelyként használt szobák száma	A főbérlő foglalkozása
4 utcai szoba	2400 P	+	-	4	-	-	hites könyv- vizsgáló
+ cselédszoba	2300 P	+	-	2	-	2 iroda	ügyvéd
3 utcai szoba	2400 P	+	-	3	-	-	járadékos özvegy
+ 1 udvari szoba	2300 P	+	-	2	-	2 iroda	ügyvéd
+ cselédszoba	2300 P	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	-	bankigazgató
	2200 P	+	+ (1800 P)	6	2 szoba	-	szabómester özvegye
2 utcai szoba	2000 P	+	+ (960 P)	6	1 szoba	1 műhely	textilkereskedő (volt szabó mester)
+ 2 udvari szoba							
+ cselédszoba	2000 P	-	+ (1440 P)	6	2 szoba	műhely	szabómester

n.a. = nincs adat

Forrás: BFL IV. 1419. j. Az 1941. évi népszámlálás lakásívei.

A lakások eltérő fekvéséből adódó minőségi különbség már piaci értékükben, az éves lakbér összegében is megjelent. A három, vagy mind a négy szobával az utcára néző lakásokat bérlő vezető beosztású magántisztviselő, szabadfoglalkozású értelmiségi és kereskedő családfők háztartásában legfeljebb négy főt találunk. E háztartások egyike sem tartott albérlőt 1941-ben. Tőlük eltérően a két szobával az udvarra néző lakástípust bérlő Dávid Izsák szabómester, özv. Spitzer Fülöpné, egy szabómester özvegye, és Szabó Sándor, férfiszabóból lett textilkereskedő¹⁷ háztartása kivétel nélkül tartott albérlőt, ami egyrészt az évi 2000–2200 pengős lakbér

17 Szabó Sándor 1936-ban mint férfiszabó költözött a házba, majd a szabómesterséget félretéve 1939/1940-ben bérbevett egy üzlethelyiséget az egyik szomszédos háztömbben – a gr. Tisza István utca (ma József Attila utca) 6. szám alatt – az újonnan megnyitott szövét-bélés-textiláru kereskedése számára.

felét-háromnegyedét fedezte, másrészt már önmagában is kivont egy vagy két szobát a család használatából, ami ezekben a négyszobás lakásokban másfajta lakótérhasználatot eredményezett. Ugyanakkor e családok öt-hat fős létszáma kétszerese az előző típus egy-három fős családjainak. A háztartásszerkezet elemzése alapján tehát a négyszobás lakáskategórián belül egy belső megosztó vonal rajzolódik ki. Amennyiben a négy utcai szobás, vagy három utcai és egy udvari szobás lakások bérlőit a háztartásszerkezet alapján stabil középosztályi egzisztenciaként határozzuk meg, úgy a két utcai és két udvari szobás olcsóbb lakásokat bérlő nagyobb háztartások nem tekinthetők ugyanezen életmód képviselőinek.

Az egyszobás lakáskategória hiányában a ház legalacsonyabb státusú bérleményeit a kétszobás udvari lakások jelentették. Ezeket a lakásokat évi 1000 pengőért Kis (Klein) Miksa Miklós divatáru-kereskedő segéd, Schwartzter Konrád fodrászmester és Balogh Tessza iparművész bérelte. A lakások lakbérekben tükröződő rangsorában egy lépcsőfokkal feljebb álltak az ugyancsak kétszobás, de az egyik szobával az utcára néző évi 1100 pengő lakbérű lakások. E kategória három lakását bérelte dr. Gergely Emil sógora, Sterk Emil Antal, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nyugalmazott cégjegyzője, az elváltként egyedül élő Bíró Márton, az Alföldi Cukorgyár Rt. cégvezetője, és a feltehetően külföldi illetőségű, a népszámlálás idején éppen Tokióban tartózkodó gr. Tascher-család.¹⁸ Végül a kétszobás kategória legmagasabb státusú típusát, a mindkét szobájával az utcára néző és cselédszobával is ellátott lakást Rausch Gyula fodrászmester bérelte évi 1300 pengőért. A kétszobás lakásokban a rendelkezésre álló lakótérrel arányosan kisebb háztartásokkal találkozunk. Albérlőt csak az egyedülálló Balogh Tessza tartott, a hozzátartozóként megjelölt Lévay Gyula színművész személyében. Az 1941-es adatok szerint cselédet csak Schwartzter Konrád alkalmazott. Az ő háztartása érte el a legnagyobb méretet hat fővel: feleségén, fián és a cseléden kívül két rokonát tüntette fel a lakásban lakóként. Az ő esetétől eltekintve a többi kétszobás háztartásban vagy egyedülállókat, vagy nukleáris családokat találunk – gyermekes vagy gyermektelen házaspárokat –, egy-két-három fős háztartásokban.

A Nádor utca 5. szám alatti bérház 1941-ben a szabadfoglalkozású értelmiségiek, vezető beosztású magántisztviselők, kereskedők és kisiparosok négyesével leírható bérlőösszetétele megfelelt a lipótvárosi népesség budapesti megoszláshoz képest e rétegek felülreprezentáltságával leírható társadalmi összetételének. (2. táblázat) A ház szűkebb környezetét képező, a gr. Tisza István utca és az Arany János utca által határolt 31/a számú statisztikai alkerület foglalkozási összetételéhez képest viszont már a szabadfoglalkozású értelmiség felülreprezentáltságát mutatja, miközben a foglalkozási megoszlás, illetve társadalmi hierarchia túlsó pólusán elhelyezkedő munkás és segédszemélyzet réteg, még a lipótvárosi alulreprezentáltsághoz képest is, teljesen hiányzik. Ha pedig az ugyanezen statisztikai alkerületbe tartozó másik hat bérház mikrotársadalmával vetjük össze, a magántisztviselői csoporton belül is a vezető beosztásúak házbeli fokozott koncentrációja rajzolódik

18 A család távollétében a házfelügyelő által kitöltött lakásív nem tájékoztat a családtagok állampolgárságáról.

ki.¹⁹ Saroktelki fekvéséből adódóan az utcai lakások 85%-os arányú jelenléte, a központi fűtés- és melegvíz-szolgáltatással is felszerelt magas minőségű lakásállomány, és az ebből adódóan 1000 pengőnél kezdődő, és túlnyomórészt 2000 pengő fölé eső éves lakbérek miatt a banki tulajdonban álló ház legalább fele részben középosztályi és felső középosztályi egzisztenciáknak szolgált lakóhelyül. Társadalmi heterogenitása skálájának alsó fokain pedig nem a városrészből egyáltalán nem hiányzó munkás és altiszt rétegek, hanem a kétszobás lakásokat bérlő fodrász, iparművész és kereskedősegéd egzisztenciák álltak.

2. táblázat

A lakások százalékos megoszlása a Lipótvárosban a családfő foglalkozása és statisztikai alkerületek szerint 1935-ben

	Deák Ferenc u.–gr. Tisza István u. (30. számú statisztikai kerület)	gr. Tisza István u.–Arany János u. (31/a számú statisztikai alkerület)	Arany János u.–Báthory u. (31/b számú statisztikai alkerület)	Báthory u.–Szt. István krt. (32. számú statisztikai alkerület)	Lipótváros (Deák Ferenc u.–Szt. István krt.)	Budapest
Munkás	10,8	13,9	15,7	6,5	11,2	32,7
Közszolgálati alkalmazott	0,5	1,0	1,9	3,1	2,1	5,2
Iparos	13,4	12,3	7,7	5,4	8,2	6,8
Kereskedő	7,2	9,4	11,4	11,0	10,5	4,7
Kofa, utcai árus stb.	0,1	0,1	0,6	0,1	0,3	0,9
Kereskedelmi alkalmazott	2,9	3,7	2,2	1,9	2,4	3,8
Magántisztviselő	18,5	21,1	20,2	22,0	21,0	10,8
Köztisztviselő	6,6	4,6	5,1	7,4	6,0	8,5
Szabadfoglalkozású	10,7	9,7	9,2	15,6	12,0	3,2
Nyugdíjas, vagyónából élő	12,5	11,9	13,7	15,7	14,0	13,5
Egyéb és ismeretlen	16,8	12,3	12,3	11,3	12,3	9,9
Összesen	100	100	100	100	100	100
N (=100%)	665	1645	2541	3255	8106	259.454

Forrás: A százalékos megoszlást mutató táblázat Pásztor [1940]: 221. „Lakások megoszlása a Szent István-városban a családfő foglalkozása és alkerületek szerint 1935-ben” című táblázat szám szerinti adatai alapján készült.

19 Míg a Nádor u. 5-ben a húsz főbélből – az egy nyugdíjossal együtt – öt volt vezető beosztású magántisztviselő, és egy egyéb magántisztviselő, addig a hét házban az összesen 119 főbélből hét volt vezető beosztású magántisztviselő, és tizenöt egyéb magántisztviselő.

A POLITIKAI AKARAT ÉS A LAKÁSOK ÚJRAOSZTÁSA: CSERÉLŐDÉSI HULLÁMOK, 1944–1956

Zsidónak minősülő személyek lakásának igénybevételét a Sztójay-kormány az 1944. április 28-án kihirdetett és ugyanezen a napon hatályba lépő 1.610/1944. M. E. számú, „a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról” szóló rendeletével írta elő. A bérlőit tekintve 1941 óta változatlan Nádor utca 5-ben azonban már e rendelkezést, sőt, a német megszállást megelőzően bérlőmozgás történt: az izraelita özv. Montag Lipótné I. 1. szám alatti négy-szobás lakásába 1944 februárjában Rapcsányi László, a nyilaskeresztes párt országgyűlési képviselője költözött be rokonával, a nyugdíjas özv. Büki Istvánnéval.²⁰ Adataink alapján nem lehet eldönteni, hogy a nyilaskeresztes képviselő izraelita bérleményhez való hozzájutásának körülményei az 1944-ben már 90. életévében járó izraelita özvegyasszony esetleges elhalálozásával függték-e össze, és így a beköltözésben sejtethető zsidóellenes tartalom egy már megüresedett lakásra irányult-e. Montag Lipótnéval 1941-et követően többé nem találkozunk. Háztartásából egyedül cselédje, Lipták Ilona maradt, vagy tért vissza 1945-ben néhány hónapra az akkor már négyes társbérletben megosztott lakásba. Bár az 1941-es népszámlálás lakásívein a zsidónak minősülő személyekre vonatkozó piros ceruzás megjelölések alapján a házban a Montag-lakással együtt tíz bérleményt kellett, hogy érintsen a zsidó lakások ügyében intézkedő április végi rendelet, mégsem e rendelet váltott ki tömeges mozgást a ház mikrokörnyezetében.²¹ Egyedül a Kis-lakás hatósági igénybevételére került sor 1944 májusában, Klempa Bertalan számlázási osztályvezető javára. A drasztikus mértékű cserélődést a fővárosi zsidóság 1944. június 20–23-a között végrehajtott összeköltöztetése hozta.²² E három nap alatt üresedett meg a harmadik emelet Gál-, és Várkonyi-, a második emelet Fuchs-, Bíró- és Ferenczi, valamint az első emelet Spitzer-, Gergely-, és Sterk-lakása. A kényszerűen elhagyott

20 Rapcsányi László pályájáról lásd: *Országgyűlési almanach 1939–1944*: 291. Özv. Büki Istvánnéról, azon túlmenően, hogy Rapcsányi László rokona, semmilyen további információnk nincs. Sajnos a Montag-lakás 1945. évi népösszeírás lakásíve az ott lakók lakáshoz jutásának módját nem személyekhez kötötte közli. Tekintve, hogy 1945 tavaszára a lakásban négyes társbérlet alakult ki, nem lehet tudni, hogy a lakáshoz jutás módjaként feltüntetett hatósági igénybevétel és önkéntes megegyezés kire is vonatkozott.

21 A tíz közül egy bérlemény, a Ferenczi-lakás esetében maradunk bizonytalanságban e ponton, minthogy a lakás 1941-es népszámlálási íve nem fellelhető. Az 1945 tavaszától a lakásban lakó két rokon, özv. dr. Ferenczi Sándorné és a hagyatéki ügyet hátrahagyó Alcsuti Sarolta személyén keresztül sikerült dr. Ferenczi Lajost dr. Ferenczi Sándor ideg orvos testvéreként, és a miskolci Ferenczi (Fraenkel) Bernát könyvkereskedő fiaként azonosítani. Bár másik testvérüket, Ferenczi Károly könyvkereskedőt 1944 júniusában Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tért haza, dr. Ferenczi Lajosné 1943–1944-ben is rendelkezett választójoggal. Így néhai férje izraelita származása ellenére is kérdéses marad, hogy érintették-e a család ezen ágát a zsidóellenes intézkedések. (*Új Magyar Életrajzi Lexikon*)

22 A német hatóságok a zsidóság központi gettóba koncentrállása helyett az úgynevezett csillagos házakba való összegyűjtés mellett döntöttek, így a polgármester az 1944. június 16-án kiadott, 147.501/1944.–IX. számtól a 147.514/1944.–IX. számig terjedő tizennégy rendeletével kerületenként utasított a kijelölt csillagos házakba történő összeköltöztetésre. Június 22-én a polgármester rendeletileg módosította és véglegesítette a csillagos házak listáját a törölt és az újonnan felvett épületek jegyzékével (Budapest székesfőváros polgármestere 148.452/1944.–IX. sz. rendelete).

lakások kiutalása már a következő hónapban, 1944 júliusában megkezdődött. Elsőként az összeköltötetés előtt két nappal, június 18-án otthonában végrendelkező, 72 éves izraelita ügyvéd, dr. Várkonyi Oszkár III. 1. szám alatt megüresedett lakásába költözött be hatósági kiutalás útján családjával Tóth Sándor, férfi és női szabó.²³ Az ő addigi lakhelyéről, az Erzsébet tér 14. szám²⁴ alól két másik új bérlő is érkezett a megüresedett lakásokba hatósági lakáskiutalással. Augusztus 22-én a Ferenczi-lakásba Fülöp Gyula szabómester – aki december közepén feltehetően egy rokonát, Fülöp István szövömestert fogadta önkéntesen a lakás társbérlőjévé –, szeptemberben pedig a Fuchs-lakásba Bánhegyi Istvánné sz. Bencze Julianna fűzőkészítőnő költözött be. Az Erzsébet tér 14. szám alól érkező három kisiparos addigi két-, illetve háromszobás, évi 1200–1400 pengő bérlő udvari lakásából a Nádor utca 5. szám 1700 és 2300 pengő éves lakbérű, három- és négyosztós, utcai fekvésű lakásaiba költözött be. Lakáskörülményeik gyökeres megváltozása annak fényében különösen érdekes, hogy „a bombakárosultak az előljáróságok által részükre kiutalt lakás használatáért a korábbi bérlő által fizetett bért tartoznak a háztulajdonosoknak megfizetni”.²⁵ Miután az Erzsébet téri ház elhagyásának körülményeit illetően – eddigi ismereteink szerint – semmi nem utal kényszerű kiköltözésre – a ház nem lett csillagos házzá nyilvánítva, és az 1945-ös népösszeírás tanúsága szerint a három család által hátrahagyott lakásokba csak hónapokkal később utalt be a kerületi előljáróság új bérlőket –, talán a fővárosi zsidóság összeköltötetését elrendelő polgármesteri határozat egy pontja utalhat a Nádor utca 5. szám alatti lakásokhoz való hozzájutásuk körülményeire. A polgármester ugyanis előírta, hogy „a zsidók által lakható házaknak ki nem jelölt [...] épületekben levő olyan lakások jegyzékét, amelyeket az eddig ott lakó zsidó bérlők kiürítenek, a háztulajdonos a ház kapuján a lakás fekvésének, szobaszámának és évi bérének megjelölésével kifüggeszteni tartozik”.²⁶ Talán a lakáskiigénylésnek ez az útja állhatott a háttérben, amikor az egyazon házból, azonos lakáskörülmények közül érkező három bérlő, a megüresedett zsidónak minősített lakásokba beköltözve, korábbi lakásánál nagyobb, és jobb fekvésű lakásokhoz jutott hozzá.

A fővárosi zsidóság összeköltötetésével kialakult budapesti lakáshelyzet még nem eléggé ismert előttünk. Ahogy az Erzsébet téri házból a Nádor utca 5-be átköltöző három bérlő, úgy egy 1944. október 16-án ugyancsak ide beköltöző izraelita lakó esetében is csak tapogatózunk lakáshoz jutása körülményeit illetően. Az 1945. évi népösszeírás szerint az I. 5. szám alatt megüresedett Gergely-lakásba éppen ezen a napon költözött be Donáth Mór, izraelita autókereskedő. Mint lehetséges magyarázat, feltételezhetjük, hogy beköltözésének 1945 márciusában már nyíltan bevallható időpontja nem bérlőként való beköltözését jelentette, hanem egészen más kö-

23 BFL, VII. 12. e. V (I) 304/1947. Dr. Várkonyi Oszkár kihirdetett végrendelete.

24 Az Erzsébet tér 14. szám alatti ház ma már nem áll. Az egész háztömböt, romos és avult állapota miatt, 1962-ben lebontották. (Tóth (főszerk.) 1981: 89.)

25 „Ne rohanja meg a közönség a lakáshivatalt!” *Új Magyarország* 1944. június 29. 7. Közli: Benochofszky–Karsai 1960: 335.

26 „Zsidók által lakható épületek kijelölése a székesfőváros I–XIV. közigazgatási kerületében.” *Fővárosi Közlöny* 1944. június 16. Melléklet.

rülmények közötti – talán mint bújtatott zsidó – érkezésének időpontját. Zsidónak minősülő személyek bújtatásához azonban a Nádor utca 5. szám fokozottan veszélyes helyszínt jelentett. Nemcsak a volt Montag-lakást bérlő nyilaskeresztes Rapcsányi László jelenléte miatt, hanem különösen a ház földszinti üzlethelyiségeinek egyikét bérlő, magát 1941-ben német anyanyelvűnek valló, nyilas érzelmű trafikosnő tevékenysége folytán. Ugyanis „a trafik a német Gestapo tiszték valóságos főhadiszállása volt. [...] Köztudomású nevezettek német barát és később nyilas érzésük [...] Dr. Gál ügyvédet feljelentették és egy alkalommal Dr. Gálnak ki is jelentette N.-né [a trafikosnő], hogy a zsidóknak el kell pusztulni és nagyon jól tudja, ha a németek nem győznének, ő akasztófára kerül.”²⁷ Talán éppen a férje halála után az 1937 óta bérelt üzlethelyiséget átvevő trafikosnő játszott szerepet abban is, hogy 1944 februárjában Rapcsányi László beköltözött a Montag-lakásba. Annál is inkább lehetséges ez, mert már „a német megszállás után néhány nap múlva [a földszinti] Kovács írógép üzletnek német katonák által való kifosztása fent nevezett két nő látható irányítása mellett történt.”²⁸

A nyilaskeresztes párttagon, valamint a náci- és nyilasbarát trafikosnőn kívül ráadásul 1944. augusztus 1-e óta egy rendőrségi detektív is lakott a házban. Kelemen József nyomozó főhadnagy a Várkonyi-lakással szomszédos Gál-lakásba költözött be. 1945. január 18-ig a rendőrség ezt az egy zsidónak minősített lakást vette igénybe a házban. A rendőrségi igénybevétel azonban az ostrom után folytatódott. Özv. Montag Lipótné Rapcsányi László és rokona által már kettős társbérletben lakott bérleményébe 1945 márciusában egy 25 éves rendőrfelügyelő gyakornok és egy 18 éves ideiglenes rendőr költözött be. Miközben Kelemen József nyomozó főhadnagyot még a kárstatisztikai összeírás is a házban érte a hazatérő dr. Gál József ügyvéd társbérelőjeként, addig a rendőrség két másik tagjának házbeli tartózkodása oly mértékben bizonyult átmenetinek, hogy már szeptemberben, a választói névjegyzék összeállítására idején sem laktak a házban. Talán éppen az ő, valamint az ekkorra már ugyancsak eltűnő nyilaskeresztes képviselő helyére érkezett viszont dr. Szabó Miklós, 1944-ben a IX. kerületi rendőrkapitányság főtanácsosi rangban lévő 49 éves vezetője.²⁹

A fővárosi zsidóság összeköltöztetésével megüresedett, majd hatóságilag új bérlőknek kiutalt lakásokba a korábbi bérlők 1945 első hónapjaiban megkezdődő hazatérése, és az ostrom nyomán támadt tömeges hajléktalanság problémájának rendezése céljából 1945. január 18-án rendelkezett első ízben az Ideiglenes Nemzeti Kormány.³⁰ Noha a rendelet a „háborús viszonyok következtében elhagyottá vált lakások”-ról szólva nem említi külön esetként a zsidónak minősített személyektől hatóságilag elvett, és igénylőknek kiutalt lakások ügyét, a Budapesti Nemzeti Bizottság az újabb tömeges hajléktalanná válás elkerülésének szándékát szem előtt tartva három nappal később, január 21-én felszólította a főváros lakosságát a lakáskonflik-

27 BFL XVII. 2. 19. kisdoboz 38/1. csomó. 100–103.

28 BFL XVII. 2. 19. kisdoboz 38/1. csomó. 100–103.

29 *Magyarország tisztí címm- és névtára* 1944: 156.

30 34/1945. M.E. számú rendelet a háborús viszonyok következtében elhagyottá vált lakásokkal kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában.

tusok békés, együttműködésen alapuló rendezésére.³¹ Az 1944. március 19-e után megüresedett „zsidó” bérleményekbe hatósági kiutalás vagy önkényes lakásfoglalás útján beköltözött új, és a hazatérő, 1944. március 19-e előtti régi bérlők jogviszonyának ügyében a főváros polgármestere intézkedett először.³² A régi bérlő jogfolytonosságának elismerésével egyidejűleg a behelyezett új bérlő lakásigényének kielégítése, amennyiben erre más megoldás nem volt, a lakás társbérletben való használatát eredményezhette.³³

A ház 1941-ből ismert, zsidónak minősített bérlői neve mellett az 1945. márciusi népösszeírásban feltüntetett, 1945 első hónapjaira eső beköltözési időpontok valószínűleg a korábbi bérleményükbe való visszatérésük időpontjának nyomát őrzik. A lakásügyi rendezés céljából elsőként kiadott január 18-i rendelet hatályba lépésének napján, február 1-én tért haza dr. Gál József, mint Kelemen József nyomozó főhadnagy társbérlője. Hozzá hasonlóan Gergely Magda is csak mint társbérlő térhetett volna vissza 1945 tavaszán az akkor már Donáth Mór autókereskedő, Arnotzky János szabómester és az izraelita Neumann-család által hármastársbérletben, és legalább hét személy használatában megosztott I. 5. szám alatti háromszobás lakásába. Nyilván e körülmények nyomására választott a család más megoldást: Gergely Magda 1945. március 1-étől a szomszédos I. 4-ben sógora, Sterk Emil Antal és húga, Gergely Anna társbérlője lett, és maradt 1949-es elköltözésükig, amikor is Schwarzkopf Mór Marcell műszerész-kisiparos vette bérbe az I. 4. szám alatti lakást.³⁴

A III. 6. szám alatti lakásba már csak Kis Miksáné és fia térhetett vissza: az 1945. május 15-én holtá nyilvánított Kis Miksa – a ház bérlői közül egyetlenként – a zsidóüldözésnek esett áldozatul.³⁵ Az 1945 végén hazatérő Kis Miksáné az oda 1944 májusában beköltöző vagy beköltöztetett Klempa Bertalantól kapta vissza bérleményét.³⁶ A III. 1. szám alatti lakás bérlője, dr. Várkonyi Oszkár, bár az 1945 tavaszi népösszeírás őt tartja nyilván a Nádor utca 5. szám alatti lakás főbérlőjeként, valójában nem tartózkodott itt. Valószínűleg a zsidóság összeköltöztetését és az ostromot túlélve került a Károly körút 24. szám alatt élő rokonához, és ott is halt meg

31 „Írányvonalként közöljük, hogy az összes zsidótörvényeket hatályon kívül helyeztük. Ugyanakkor felhívjuk mind a zsidó mind keresztény érdekeltek figyelmét arra, hogy vitás esetekben, főként lakáskérdésekben keressék a békés megegyezés útját. Utcára tenni, vagy utcán hagyni lakót senkinek sincsen joga! Az erőszakoskodók ellen eljárunk és a vitás kérdéseket feltétlenül ellenük döntjük el.” (A Budapesti Nemzeti Bizottság rendelete a közhivatalai munka megkezdéséről és az ún. „zsidótörvények” hatályon kívül helyezéséről. 1945. január 21. In: Gáspár (szerk.) 1973: 22–23.)

32 140.040/1945.–IX. sz. rendelet. *Fővárosi Közlöny* 1945. március 13. 46–49.

33 A rendelkezés szerint a már hatóságilag igénybevett lakásba a korábbi bérlő visszatérésekor „abban az esetben, ha a lakáshivatal a lakásba behelyezett részére lakáshiány miatt újabb lakást kiutalni nem tudna, úgy őt és a lakás korábbi bérlőjét a lakásba együtt helyezi el (közös bérlemény)”.

34 Az izraelita felekezeti Gergely- és Sterk-családot a vér szerinti rokonság mellett házassági kapcsolat is összekötötte. Sterk Emil Antal ugyanis nővére, dr. Gergely Emilné sz. Sterk Elza egyik lányát, Gergely Annát vette feleségül. Így az I. 4-ben 1945 tavaszán Gergely Magda húgával és nagybáty-sógorával élt együtt.

35 A holtá nyilvánításra vonatkozó bejegyzést Lázár Ferenc közjegyzői irodája vezette be a hagyatéki ügyek nyilvántartásába. (BFL VII. 179. Lázár Ferenc közjegyző iratai. Hagyatéki ügyek betűsoros mutatója, 1928–1946/1952. 180/1948.)

36 Klempa Bertalant az 1945. évi választói névjegyzék már nem tartja nyilván a Nádor u. 5. szám alatt. Így viszont lehetséges, hogy már a Kis-család hazatérése előtt elhagyta a bérleményt.

1946. augusztus 12-én.³⁷ A volt bérleményén Tóth Sándor hármastársbérletben osztozott Ivánca Eszterrel, dr. Várkonyi Oszkár volt takarítónőjével és annak férjével, Ligeti Györggyel, valamint dr. Várkonyi Oszkár ügyvédtársával, a vele együtt 1944-ig előbb a Dorottya utcában, majd a Nádor utcai lakásban közös irodát fenntartó dr. Harmos Viktorral. Ő azonban nem lakott a házban, csak a lakás két utcai szobáját használta ügyvédi irodaként egészen az 1950-es évek elejéig.³⁸ Tóth Sándor és Ivánca Eszter társbérlete az 1950-es évek második felében szakadt meg: a lakást még 1967-ben is bérlő Tóth Sándor mellé 1957 júliusában érkezett új társbérelő. Végül, miután a Fuchs-család 1945 tavaszára vissza tudott térni lakhelyére, Bánhegyi Istvánné nem maradt, vagy nem maradhatott a lakásban, és a ház egy másik bérleményébe, a II. 5. szám alatti volt Scitovszky-lakásba költözött át valamikor 1945 márciusa és decembere között, ahol a hatszobás-cselédszobás lakás akkor már négyes társbérletében két utcai szoba használatát kapta meg.³⁹

A korábbi otthonukba való visszatérésben nem akadályozott lakók mellett – Gergely Magda házbeli helyzetéhez hasonlóan – 1945 első hónapjaiban jelentek meg a Nádor utcai házban azok a korábbi otthonukba visszatérni nem tudó izraelita családok, amelyek feltételezhetően 1944. június 20-a előtti bérleményüket elveszítve hatósági kiutalás útján jutottak a Nádor utca 5-ben új lakáshoz. 1945. január 25-én az I. 5. szám alatti Gergely-lakás kettős társbérletét a gr. Teleki Pál utca (ma Október 6. utca) 11. szám alól érkező özv. Neumann Mórné és három gyermeke – egy női szabónő, egy magánalkalmazott és egy gépi hurkoló segéd – behelyezésével terheltek meg. Március 18-án pedig az I. 2. szám alá, gr. Tascher Benjamin bérleményébe Beer Imre, Vilmos császár úti (ma Bajcsy-Zsilinszky út) divatáru-kereskedő költözött be.

A zsidóellenes rendeletek által feltehetően érintett lakások közül háromban, a Sterk-, a Spitzer- és a Bíró-lakásban nincs nyoma hatósági igénybevételnek. Bíró Márton, miközben a népösszeírás időpontjában felesége és fia a ház Mérleg utcai frontjával szemközt álló Mérleg utca 9. szám egyik első emeleti lakásában került összeírásra mint társbérelő, ő maga a Nádor utcai lakásban tartózkodott. 1945 márciusát követően azonban már nem ő, hanem felesége a lakás bérlője, egészen 1950-ig. A négyoszobás Spitzer-lakásban – a Sterk-lakáshoz hasonlóan – rokonok befogadásával alakult társbérlet. Özv. Spitzer Fülöpné lányával, Spitzer Erzsébettel és vejével, Révész (Róth) Jenővel alkotott háztartása 1945 március végére a Wekerle Sándor utca (ma Hercegprímás utca) 3. szám alatt bombatámadás folytán lakhatatlanná vált otthonából kiköltözni kényszerülő özv. Róth Adolfné sz. Wilcsek Jeanette és lánya, Erdész Miklósné sz. Róth Irma, Spitzer Erzsébet anyósa és sógornője, valamint Róth Adolfné pesterzsébeti illetőségű testvére, özv. Gertler Jenőné sz.

37 BFL VII. 171. Hedry Aladár közjegyző iratai. 184/1946. Dr. Várkonyi Oszkár hagyatéki ügye.

38 Dr. Harmos Viktor (ügyvéd) a Nádor utca 5. szám egyetlen választói névjegyzékében sem szerepel. A telefonkönyv tanúsága szerint ügyvédi irodája 1950-ben még a házban működött, majd 1954-ben már nem itt, hanem a Személynök utca (ma Balassi Bálint utca) 19. szám alatti előfizetőként tartatott nyilván.

39 1945. március 25-én még a II. 3-ban, az 1945. decemberi kárstatisztikai összeírás idején, és ekkortól kezdve folyamatosan már a II. 5-ben találjuk.

Wilcsek Hedvig beköltözésével alakult át. A családból Erdész Miklósné és édesanyja lesz az, aki a lakást egészen az 1960-as évek első feléig lakja, miután özv. Spitzer Fülöpné lányával és vejével együtt 1949 körül elköltözött. Mint izraelitákat, feltehetően mind a Spitzer-, mind a Róth-családot érintette az 1944. júniusi összeköltötetés, de a Spitzer-család bérleményében semmi nem utal beköltöztetésre.

1945 márciusában a ház húsz főbérleti lakása közül tizenháromat többszörös társbérletekben megosztva laktak. A II. 1. szám alatti négyszobás Ferenczi-bérlemény 1945 márciusára hármas társbérletté alakult. Fülöp Gyula, majd rokona, Fülöp István családjának beköltözésével a lakásban lakók száma nyolc főre emelkedett. Dr. Ferenczi Lajos özvegye további két kibombázott rokonát fogadta be: dr. Ferenczi Sándor orvos özvegyét és – feltehetően az ő testvérét – Alcsuti Saroltát gondozójával, Gondi Jolánnal együtt.⁴⁰ Miután dr. Ferenczi Lajos özvegye 1945-öt követően rövid időn belül elhagyta a házat, Fülöp Gyula és Gondi Jolán társbérlete lett az, ami egészen az 1960-as évek végéig fennmaradt. A zsidóság hazatérése és az ostrom nyomán előállt lakásinség kezeléseként foganatosított hatósági intézkedések első tömeges társbérletesítési hullámának jogi alapjául az „indokolt lakásszükség” egy családra eső mértékének szabályozása szolgált.⁴¹ Az 1945 első hónapjaiban jelentkező teljesen újfajta fenyegetésre, amely az idegen társbérlok kényszerű befogadását jelentette, különböző stratégiák kialakításával válaszoltak a veszélyeztetett nagylakások bérlői. A házunkkal szemközt álló Nádor utca 6. szám alatt egy ötszoba-hallos cselédszobás lakást bérlő Szinyei Merse-család esete teszi kétségtelenné, hogy egyes családoknál valóban a társbérlok kényszerű befogadásának kivédésére alkalmazott stratégiáról kell beszélnünk. Szinyei Merse Jenő, a Kállay-kormány volt belügyminisztere kétségen kívül igyekezett biztosítani magát idegen családok otthonába való beköltöztetésével szemben. Stratégiájuk keretében az 1941-ben még hét fős, a nukleáris családot és két háztartási alkalmazottat felölelő háztartás 1945 márciusára tíz főre bővült. Az eredetileg szülők és gyerekek által alkotott családot 1945-ben a nagyszülői generáció, és két további rokon bővítette ki ötös társbérletté. Azt, hogy a két előszobás, két fürdőszobával és három WC-vel felszerelt

40 Gondi Jolán családhoz fűződő viszonyát Alcsuti Sarolta végrendelete fedi fel: „Hasonlóképpen nyugodtan bízhatom rá [általános örököséül megnevezett berni illetőségű unokahúgára], hogy még megmaradt csekély ingóságaimból rokonaimnak és barátaimnak, ezek közt az engem hűségesen ápoló Gondi Jolánnak megemlékezésemül mit és mennyit juttasson.” (BFL VII. 12. e. V (I) 277/1949. Alcsuti Sarolta kihirdetett végrendelete.)

41 Az „indokolt lakásszükséglet” fogalmát már az I. világháború alatt a szabad lakáspiaci forgalmat korlátozó lakásügyi rendelkezések is alkalmazták (5.434/1918. M. E. sz. rendelet a lakásszükség enyhítéséről. I. §). Lakásrészek igénybevételét – ekkor még szobaszám megadása nélkül a nagy lakás önálló lakás céljára is alkalmas részeként definiálva – az 1941. szeptember 19-én hatályba lépő 6.740/1941. M. E. sz., a nem hivatásos katonai szolgálatot teljesítő személyek, valamint a közszolgálati alkalmazottak lakásszükségletének biztosításáról szóló rendelet vezette be újra. Míg az indokolt lakásszükséglet mértékét meghaladó, zsidónak minősített lakások igénybevételét lehetővé tevő 1.610/1944. M. E. sz. rendelet a lakásszükséglet mértékének elbírálását a polgármesterre bízta, a lakásszükséglet mértékét először az 1945. március 13-án megjelent 140.040/1945.-IX. sz. polgármesteri rendelet definiálta: „Az indokolt lakásszükségletet úgy kell megállapítani, hogy minden család részére egy lakószoba érintetlenül maradjon. Ha a családnak háromnál több tagja van, legalább két lakószoba, ha hatnál több, három lakószoba és így tovább az indokolt lakásszükséglet.” (2. §)

lakás önkéntes családi megosztását mennyiben a háborús károk szülte kényszer, és mennyiben a társbérletnek az ekkorra már megjelent lakásügyi rendeletben pontosan felmérhető, és szinte bizonyos fenyegetése eredményezte, jól mutatja a családfő megjegyzése, amit a népszerűségi lakásíven a kérdőpontok alatt külön feltüntetett: „Megjegyzés: A társbérlők eddigi állandó lakásai bombatalálat, tűzvész stb. folytán az ostrom, illetve a harcok alatt elpusztultak és teljesen használhatatlanná és helyreállíthatatlanná váltak. A most bejelentett (V. Nádor-utca 6. szám alatti) lakásba mint állandó társbérlők költöztek be.”⁴² Az indokolt lakásszükséglet mértékét szabályozó március 13-i polgármesteri rendelet pontjait visszhangozva a megjegyzés – állításainak akár kettős aláhúzással is nyomatékot adva – kétségbevonhatatlanul igyekszik bizonyítani a lakás „megtelt” voltát. E stratégiát a négy-hétszobás lakások dominálta Nádor utca 5-ben egyedül a Simontsits-család alkalmazta: a négyszobás-cselédszobás lakásban Simontsits Béla lányával, Simontsits Zsuzsannával alakított társbérletet 1945 tavaszára. A ház négy-hétszobás lakásaiban a hat személy által lakott és munkahelyként – szabóműhelyként – is használt Dávid-lakást, vagy a kibombázott családtagok befogadásával hármas társbérletben hat fő által lakott Spitzer-lakást, ahol két szobát albérletbe adva, egy további szobát pedig Erdész Miklós-né fűzőszalonjaként használtak, valamint a már 1944 során hatósági igénybevétel alá eső lakásokat már nem fenyegethette az 1945-ös társbérletesítés. Az ugyancsak négyszobás lakásban lakó Szabó Sándor feltehetően albérelője, Frekány Ferenc társbérelő fogadásával oldotta meg a helyzetet. Dr. Schmidt Albin ötszobás lakásában pedig önkéntesen lépett társbérletbe Farkas Mátyás Lajos sportújságíróval.

A ház két legnagyobb bérleménye közül a hétszobás Scitovszky-lakásban, formálisan legalábbis, már 1944 tavaszán társbérlet alakult a Kolossváry-család hatósági beköltöztetésével, aminek folytán a lakásban elvileg öt fő és legalább két háztartási alkalmazott lakott. Az 1945. évi igénybevétel alól azonban nem mentesült a bérlemény. Bánhegyi Istvánnának a Fuchs-lakásból történt átköltözésével, valamint dr. Lékay Géza pénzügyi tanácsos és Brüll Miklós szücsmester beköltözésével 1945 decemberére négyes társbérlet alakult ki tíz lakóval a hétszobás lakásban. A lakás négyes társbérletben való használata az 1950-es évek végéig nem változott. Míg három társbérelő személye többször is cserélődött, a Kolossváry-család 1976-ig követően helyben maradt. Mindennek fényében dr. Oltványi Imre bérleménye mutat rendkívüliséget: a hatszoba-hallos-cselédszobás, kizárólag lakásként használt bérleményt ugyanis 1945-ben nem érintette a társbérletesítés. A főbérelő politikai szerepvállalása és kapcsolatai azonban maradéktalanul megmagyarázzák a jelenséget: Oltványi Imre, a Kisgazdapárt Kommunista Párt felé orientálódó tagja, 1945 januárjától az Ideiglenes Nemzetgyűlésben és a Budapesti Nemzeti Bizottságban elfoglalt helye mellett a Nemzeti Bank elnöki pozícióját is betöltötte.⁴³ Oltványi Imre 1945-ben költözött el a házból, a közeli Zoltán utca 18. szám alá. 1945 nyarára vagy őszére eső költözése a hatósági lakáselosztástól függetlennek tűnő költözést je-

42 BFL XXI. 517. g. V. Nádor u. 6. I. 2. (kiemelés az eredetiben).

43 Dr. Oltványi Imre életpályáját ismerteti Borbándi 1997: 336–337, Vida–Vörös 1991: 147–148, és az *Új Magyar Életrajzi Lexikon*.

lentett a Lipótvároson belül. Kiköltözése után az I. 3. számú lakást az 1934 óta a gr. Vigyázó Ferenc utca 8. szám alatt élő izraelita belgyógyász, dr. Gansel Imre vette bérbe, és lakta egészen 1974-ben bekövetkezett haláláig. A zsidóellenes intézkedésektől függetlenül 1944–1945 során további két bérlemény üresedett meg, és kapott teljesen új bérlőt. A Scitovszky-család 1945. március 25-e előtti távozásának ismeretlen körülményei mellett gr. Tascher Benjamin esetében is csak feltételezésekkel élhetünk: talán már Magyarország háborúba való belépését követően elhagyta az országot.

A ház lakásainak háromnegyedét érintő hatósági igénybevétel és társbérletesítés hulláma alól hat lakás – a négyszobás Dávid-, Simontsits- és Szabó-, valamint a kétszobás Schwartzter-, Rausch- és Balogh-lakás – került ki érintetlenül. Ugyanakkor az 1941-ben már a házban lakó családok közül tizennégy lakásban maradt folyamatos a családi jelenlét legalább 1949-ig. A lakásukat 1944–1945 folyamán kényszerű megszakítás nélkül lakó családoknál is jelentkezett azonban a politikai kényszerből fakadó változás egy sajátos formája: a névváltoztatás. A zsidóellenes intézkedéseket elszenvedő, 1945 márciusára hazatérő, majd 1945 decemberében már a Vitányi nevet viselő Fuchs-családon kívül a Schmidt-, Schwartzter- és Rausch-családban döntöttek a névmagyarosítás mellett. Dr. Schmidt Albin 1945. március 25-én már mint dr. Siklós Albin nevezte meg magát. Bár Rausch Gyulát nem, csak feleségét zárták ki német származás miatt a választójogból, ő maga valamikor 1945 márciusa után vett fel magyarosított nevet: a decemberi kárstatisztikai összeírás már Radványiként tartja nyilván. Tőlük eltérően Schwartzter Konrád megmaradt eredeti nevének használata mellett: családjában lánya, Schwartzter Éva lett az, aki mint egyetemi hallgató, 1949-ben már a Sásdi nevet viselte.

Az átmeneti kényszerállapotok elmúltával a házban lakók létszáma az 1945–1948 között 96–101 főben elért tetőzés után az 1941. évi helyzethez közeli állapotba állt vissza, 80 helyett 86 fővel.⁴⁴ Az 1944–1945-ben beköltöző huszonöt új fő- és társbérlő közül tíznek a jelenléte ideiglenesnek bizonyult: 1945 után már nem találjuk őket a Nádor utcai házban. Az 1944. június 20-a és 1945 márciusa között a lakhatatlanná vált romlakásokba és a hatóságilag igénybevett lakásokba egy-egy házon belül is tömegesnek nevezhető arányokban beköltöző rendőrtisztek és nyomozók csoportja tipikusan átmeneti jelenségnek számított. Csoportjukból Kelemen József nyomozó főhadnagy 1947. évi elköltözése után mindössze dr. Szabó Miklós rendőrezredes maradt a ház bérlője hosszabb távon.

Az 1951. május 21-én megkezdett budapesti kitelepítésnek azonban éppen ő lett az egyik házbeli célpontja. Életpályájában a törést nem 1951 hozta: az 1945 után változatlanul rendőrezredesi rangban szolgáló Szabó Miklóssal 1950-ben már csak mint tisztviselővel találkozunk a választói névjegyzék listáján, és ezzel egyidejűleg, 1949/1950-ben addig háztartásbeli felesége munkába állt. Dr. Szabó Miklós I. 1. szám alatti társbérletén kívül az 1951-es kitelepítés kapcsán a fővárosi tanács lakásügyi osztályának nyilvántartókönyvei szerint a Nádor utca 5. szám alatt két

44 A lakásokban lakók létszámát 1947-ből, 1948-ból és 1949-ből a házbérijedelembevallási ívek rögzítették. (Magyar Országos Levéltár (MOL) Z 915. 1. csomó 8. tétel.)

másik lakás – a II. 3. (Vitányi László) és a III. 3. (Simontsits Béla) – ügyében is lépéseket tettek.⁴⁵ A nyilvántartás az ügyiratszám mellett hatóságokat is feltüntet, feltehetően az ügyben érintetteket. A felsorolt három lakásra vonatkozó ügyszámok esetében az „ÁVH”, a „Rend.” és a „H.M.” megjelölés olvasható. Bár egyetlen ügyirat sem maradt fenn, a ház e három lakása volt az, amelyeknek bérlőit az 1951. nyári budapesti kitelepítés során kitiltották Budapestről.⁴⁶ Az 1950-es évekből fennmaradt lakónyilvántartás hiányában, amely az árukladó 1951. nyári beköltözési időpontokat regisztrálta volna, a fenti három, az ÁVH-ra, a rendőrségre és a hadseregre utaló rövidítésen kívül nem sokat tudunk a házból kitelepített három család bérlményének további sorsáról. Simontsits Zsuzsanna az őt 1946-ban adoptáló nevelőszülei kitelepítése után is a lakásban maradhatott férjével együtt.⁴⁷ A Simontsits-család esete azért igazán szembetűnő, mert egy családtag egyedüli főbérlőként, társbérlők behelyezése nélkül maradhatott a négyszobás lakásban. A felsőbb vezetés által aránytalanak ítélt elosztás, az önkényes lakásfoglalások, és a megüresedett lakások feletti rendelkezés hatásköri átfedéseiből származó zűrzavar miatt 1951. decemberéig is elhúzódott az adatfeldolgozás, nem zárhatjuk tehát ki, hogy a Vitányi (Fuchs)-lakásba 1952. február első napjaiban egyszerre beköltöző két új bérlő, egy mérnök és egy IBUSZ-alkalmazott Vitányi (Fuchs) László kitelepítése nyomán, a hatósági igénybevétel útján érkezett.⁴⁸ Az I. 1. szám alatti, dr. Szabó Miklós által kényszerűen hátrahagyott lakásban két társbérlő maradt, ez lehet az oka, hogy nincs nyoma újabb beköltöztetésnek.

Az életpályák töréseinek a választói névjegyzékek foglalkozási adataiból kiolvasható nyomai a ház két bérlője esetében sejtetik az 1956-os emigráció mögött álló motivációkat. Az apósa és anyósa kitelepítését átélő dr. Vida Zoltán, volt köztisztviselő, aki 1954-ben szállítómunkásként dolgozott, 1956-ban elhagyta az országot. Hasonló indok, a politikai hatalom erőszakos beavatkozásait elszenvedő családi tapasztalat és egyéni életpálya sejthető a Kolossváry-család esetében is. Talán nem véletlen, hogy a Kolossváry-család egyik tagja, Szy Tibor, volt m. kir. repülő százados, 1956-ban az emigrációt választotta. A döntés hátterében sejthető családi tapasztalatok a vele egy háztartásban élő rokona, Kolossváry László életpályájából rajzolódhatnak ki. Az 1940-es években egészen 1948-ig gazdasági főtanácsosi rangban álló tisztviselőt, Kolossváry Lászlót 1949-ben mint alkalmi munkást tartja nyilván a választói névjegyzék. Az 1940–1950-es évek fordulóján kétségkívül „deklasszált” egzisztencia 1954-ben, a Nagy Imre-kormány működése alatt került vissza vezető, főelőadói pozícióba. Kolossváry Lászlóról ugyan nem tudjuk, hogyan alakult a sorsa 1954-es utolsó felbukkanása után, de pályájának politikai kényszerekből fakadó törései megengedik, hogy összefüggést feltételezzünk Szy Tibor emigrálásának motivációival.

45 BFL XXIII. 116. Budapest Fővárosi Tanács VB Lakásügyi Osztályának iratai. Nyilvántartók (1950–1956). V. kerület.

46 BFL XXIII. 106. h. Kimutatás a kitelepítettek fennmaradt lakásairól.

47 BFL VII. 179. Lázár Ferenc közjegyző iratai. 72/1946. Simontsits Béla, Mandel Etelka és Dorner Jozefa Zsuzsanna örökbe fogadási szerződése.

48 Az elhúzódó adatfeldolgozásról: Gáspár-Szabó (szerk.) 1985: 81, továbbá: BFL XXIII. 106. h. Jelentés a kitelepítettek következtében megüresedett lakások szétoztásáról. 1951. július 18.

Dr. Vida Zoltán és Szy Tibor mellett a kerületi tanács „disszidensek”-ként tartotta nyilván Frekány Ferencet és egy lakás szerint nem azonosítható villanyszerelőt. Rajtuk kívül a lakónyilvántartásban bejegyzett beköltözési időpontok és az új bérlő beosztása alapján egy további bérleményben sejthető az 1956-os eseményekkel összefüggő cserélődés.⁴⁹ Ahogy a II. 6-ban, Szabó Sándor társbérlőjeként lakó Frekány Ferenc helyén 1957. június elejétől egy BM-dolgozó és családja tűnik fel, ugyancsak a megüresedett „disszidens” lakások kiutalásának időszakában, 1957 áprilisában költözött be az Országos Terhivatal egy főelőadója a III. 6. szám alatti Kis-lakásba. Szy Tibor és dr. Vida Zoltán esetében viszont a rokonok továbbra is a lakásban maradtak, és nincs nyoma, hogy helyükre valakit is behelyeztek volna.

Fenntartva az egyes esetek homályosságából származó bizonytalanságot – mint például a Radványi (Rausch)- és a Schwartzler-család 1954 utáni sorsának ismeretlenségét –, öt lakásról állíthatjuk biztonsággal, hogy legalább az 1970-es évek végéig követhető az 1941-ben megismert bérlők családi kontinuitása. Az ötből négy lakás a harmadik emelet egymással szomszédos négy-, illetve ötszobás bérleménye. A III. 2-es számú lakásban az azt 1934 óta bérlő dr. Gál József ügyvéd feleségének, Gerencsér Annának 1990-ben bekövetkezett halálával szakadt meg a család jelenléte. A III. 3-as számú lakást egészen 1985-ös elköltözéséig Simontsits Zsuzsanna bérelte, aki örökbefogadó szülei 1951-es kitelepítését, majd férje, dr. Vida Zoltán 1956-os emigrálását is a lakásban maradván élte át. Az III. 4. szám alatti lakást 1902 óta napjainkig is folyamatosan bérlő Schmidt-családban három generáción keresztül szállt apáról fiúra a bérlemény. A III. 5. számú lakást az azt 1933-ban bérbe vevő Dávid Izsák szabómester két sógornője lakta a családból legtávolabb, 1978-ban, illetve 1980-ban bekövetkezett halálukig. Az ötödik lakás az I. 7. szám alatti kétszobás-teakonyhás udvari lakás, ahol a Balogh Tesszával együtt 1936-ban beköltöző albérlő-hozzá tartozó Lévay Gyula 1975-ben bekövetkezett halála után Balogh Tessa halálával 1985-ben szakadt meg a személyi folytonosság.

AZ ÁTRÉTEGZŐDÉS TENDENCIÁI

Az 1941. évi keresztmetszet húsz főbérlőjéhez képest a társbérlétesítések és a műszaki lakásmegosztások következtében 1954-re a legalább kétszeresére, minimum 39 főre emelkedő fő- és társbérlői létszám mögött egy társadalmi összetételében átalakult bérlőkör állt. Miközben a szellemi foglalkozásúak, azaz a tisztviselők, értelmiségiek, és az egyéb szellemi foglalkozást gyakorlók együttevén, arányuk enyhén csökkenése mellett továbbra is a bérlők legnépesebb kategóriáját alkották, addig az egyéb foglalkozási-társadalmi csoportok kicserélődtek. Az 1941-es, a vezető beosztású magántisztviselő – szabadfoglalkozású értelmiségi – kisiparos – kereskedő összetétellel leírható bérlőkört számarányuk szerinti sorrendben a kisiparos – tisztviselő – értelmiségi – munkás összetétel váltotta fel. (3. táblázat)

49 BFL XXIII. 205. b. V. Kerületi Tanács Igazgatási Osztály. Disszidált személyek iktatója (1959, 1960, 1962).

3. táblázat

*A Nádor utca 5. szám fő- és társbérelőinek foglalkozási megoszlása
1941-ben és 1954-ben⁵⁰*

	1941	1954
Politikai elit	1	–
Vezető beosztású magántisztviselő	4	–
Egyéb magántisztviselő	1	–
Köztisztviselő	–	8
Tisztviselő k.m.n.	–	–
(Szabadfoglalkozású) értelmiségi	4	5
Egyéb szellemi foglalkozású	–	2
Önálló kereskedő	2	–
Szolgáltató kisiparos	3	6
Szövetkezeti tag	–	1
Szövetkezeti dolgozó	–	2
Szakt munkás, segéd	1	2
Egyéb munkás (segédmunkás)	–	4
Kereskedelmi alkalmazott	–	1
Segédszemélyzet	–	3
Járadékos	1	–
Nyugdíjas	1	2
Háztartásbeli	2	1
Eltartott	–	1
Egyéb	–	1
Összesen	20	39

Források: BFL IV. 1419. j. Az 1941. évi népszámlálás lakásívei.
BFL XXIII. 119. 1954. évi törvényhatósági választói névjegyzék.

A vagyonukból élők eltűnése mellett a kereskedők utolsó házbeli képviselője a kitelepítés hullámaival hagyta el kényszerűen otthonát. A férje örökösei által folyósított járadékból élő özv. Montag Lipótné már valószínűleg nem érte meg a II. világháború végét, és ahogy Vitányi (Fuchs) Lászlót, úgy Montag Lipótné Lipótváros más házaiban élő családtagjait is kitelepítették 1951 nyarán.⁵¹ Szabó Sándor pedig, minden valószínűség szerint kényszerből, feladta a textilkereskedést, és visszatért eredeti szakmájához, a szabósághoz. A forrásainkból róla kirajzolódó kép egy több lábón álló, rugalmasan alkalmazkodni képes egzisztenciát mutat. 1945 márciusában, a népösszeírás alkalmával, gazdálkodóként nevezte meg magát, miközben feleségével együtt, immár kétszeres területen és kétszeres összegért, továbbra is bérelte

50 Az 1954-es rekonstruált metszet csak a fő- és társbérelőként lakáshoz köthető személyeket tartalmazza. A tényleges fő- és társbérlők létszáma ennél magasabb lehetett.

51 Montag Lipót 53 éves unokaöccsét, Montag László nagybányai földbirtokost a lipótvárosi Személynök utca (ma Balassi Bálint utca) 25. szám alól telepítették ki, ahol szülei, Montag Sándor és Montag Sándorné sz. Steigenberger Szerén 1929 óta laktak. (BFL XXIII. 102. c. 003–13/1961. A kitelepítettek jegyzéke.)

a jelek szerint jól menő gr. Tisza István utcai textilüzletet. A feltehetően a már 1941-ben is meglévő 6 kh-as birtokára alapozott gazdálkodói tevékenységet a választói névjegyzékek tanúsága szerint az 1940-es évek második felében végig folytatta, miközben – a házadóbevallási ívek szerint legalábbis – ezzel párhuzamosan a textilkereskedést is fenntartotta. Az üzletet még 1949-ben is vezette, azonban öt évvel később, 1954-ben már ismét mint szabómester bukkan elő.

Noha házbeli stabil dominanciájuk kétségtelen, a szellemi foglalkozások halmozódásán belül is átrendeződés ment végbe. A Horthy-kor politikai elitjének reprezentánsa, a házból 1945 márciusára már távozó Scitovszky Béla 1945 utáni sorsát nem ismerjük, bár 1959-ben Budapesten bekövetkezett halála az emigráció választását és a kitelepítettséget már önmagában kizárja.⁵² Az 1941-ben négy főbérllővel a Nádor utca 5. szám egyik meghatározó – és, mint láttuk, a környék átlagához képest felülreprezentált – kategóriáját alkotó vezető pozíciót betöltő részvénytársasági tisztviselők csoportja, mint foglalkozási csoport, 1954-re eltűnt. Az állami tisztviselők vezető beosztásban álló rétegét 1954-ben egyedül Kolossváry László képviselte, „deklasszált” státusából főelőadói pozícióba visszatérve. A vezető beosztású állami tisztviselők egy további képviselőjével csak 1956 után találkozunk a házban, az Országos Tervhivatal főelőadója személyében. Az értelmiségiek fő- és társbérllők közötti aránya a tisztviselők számbeli gyarapodása mellett kis mértékben csökkent. Az 1941-es négy szabadfoglalkozású értelmiségi főbérllő személyi folytonosságát dr. Gál József ügyvéd, és a Schmidt-család két tagja, dr. Siklós (Schmidt) Albin orvos és dr. Schmidt Jenő ügyvéd képviselte. Az 1946-ban elhunyt dr. Várkonyi Oszkár helyére érkező ügyvédtárs, dr. Harnos Viktor soha nem lett a ház lakója. Simontsits Béla hites könyvvizsgáló pedig egyike volt az 1951 nyarán a házból kitelepített három bérllőnek. Bár adoptált lánya férjével együtt a lakásban maradhatott, ők azonban nem az értelmiségi kategóriába besorolt foglalkozásokat gyakoroltak 1954-ben. Az 1954-es választói névjegyzék lakáshoz nem köthető, és így fő- illetve társbérllőként nem meghatározható nevei között egy orvostanhallgatót, egy tanárt és egy tanárnőt, valamint egy festőművészt találunk. Hogy az 1945-ben beköltöző dr. Gansel Imre belgyógyász-urológus-bőrgyógyással, és egy 1952-ben beköltöző mérnökkel együtt az értelmiségiek foglalkozási csoportjának kontinuus jelenléte 1954-ben mennyiben jelentette a két világháború közötti szabadfoglalkozású státus kontinuitását, az csak két személy esetében ítéltető meg. Az 1954-ben fő-, illetve társbérllőként a házban lakó értelmiségiek közül dr. Gál József 1951-ben még biztosan folytatott ügyvédi magánpraxist a lakásán,⁵³ s ezt tette Dr. Gansel Imre orvos is, aki egyidejűleg OTI körzeti orvosként is alkalmazásban állt.⁵⁴

52 Scitovszky Béla halálozási dátumát a *Magyar Életrajzi Lexikon* közli, anélkül azonban, hogy bármit is elárulna 1945 utáni sorsát illetően.

53 1951 januárjában a lakás folyamatban lévő műszaki megosztásának ügyében Tóth Sándor házmegebízott nyilatkozik a lakásban lakók személyéről és lakáshasználati jogcíméről. E nyilatkozatból tudjuk, hogy dr. Gál József a lakásrészét irodaként is használta. Lásd: BFL XXIII. 205. b. 3270/1364/1951. Dr. Gál József (V. Nádor utca 5. III. 2.) lakásmegosztási ügye.

54 BFL XXIII. 205. b. 3701/728/1951. Dr. Gansel Imre (V. Nádor utca 5. I. 3.) lakásmegosztási ügye. Tóth Sándor házmegebízott igazolása az érintett lakásban lakók személyazonosságáról.

Az 1950-es évek bérlőkörének markánsan új jellegű heterogenitását egyrészt a kisiparosok arányának döntően az 1944/1945-ös beköltözéseknek köszönhető felduzzadása, másrészt a munkások és altisztek – a ház magas státusú lakásállományából adódóan a két világháború között hiányzó rétegeinek – 1954-re a bérlők együtödét meghaladó arányban való jelenléte idézte elő. (3. és 4. táblázat) 1954-ben a lakás szerint azonosítható fő-, illetve társbérlők körében két segéd munkáson, egy tűzoltón és egy bejárónőn kívül ott találjuk az 1941-ben már a házban lakó volt háztartási alkalmazottakat – mint Alcsuti Sarolta gondozóját, az 1954-ben hivatalsegédként dolgozó Gondi Jolánt, dr. Gál József cselédjét és egyben későbbi feleségét, Gerencsér Annát,⁵⁵ valamint a Várkonyi-lakásban társbérlőként ott maradó volt takarítónő, Ivánca Esztert és férjét, Ligeti György asztalossegédet –, továbbá szerszámkiadóként Donáth Mór egykori autófuvarozót és autókereskedőt. A választói névjegyzékben rajtuk kívül lakás szerint nem azonosíthatóan találunk – mint esetleges fő- és társbérlőket – egy takarítónőt, egy alkalmi munkást, egy büfékezelőt, egy tűzoltót, valamint három szakmunkást (asztalossegéd, kőműves, villanyszerelő). E változásnak a hét házban tapasztalt mértéke tömegesen végbemenő átstrukturálódásra utal: a munkások és altisztek csoportja 1941-es arányának több, mint háromszorosára növekedett. Az 1941-es, a városrész heterogenitásának szerves részét képező, de csak 6%-ot kitevő arányuk 1954-ben már 21%-ra duzzadt. Miközben e réteg 1944–1945-ben gyakorlatilag nem szenvedett veszteséget, már 1944 tavasza és 1945 tavasza között, a zsidó lakások igénybevétele és az ostrom alatti és utáni hatósági lakáskiutalás nyomán e csoportnál tapasztalható a legnagyobb mértékű létszámgyarapodás. Ugyanakkor az 1944–1945-ben újonnan beköltözött fő- és társbérlők körében az átlaghoz képest kisebb arányban bizonyultak átmeneti jelenségnek: az átlagosan 50%-ban átmenetinek bizonyuló jelenléthez képest kétharmad részük maradt tartósan helyben. A munkás- és altiszti kategória 1944–1945-ben megindult növekedésének folyamata 1960-ig egyenletesen magas szinten maradt, a tisztviselők után a második helyet foglalva el a beköltöző fő- és társbérlők között.

Az altisztek és munkások, különösen a segéd munkások nagyarányú létszám-növekedésének megítélésében ismereteink döntő ponton akadályokba ütköznek: a választói névjegyzékek foglalkozási megnevezései közül számos esetben nem tudjuk kiszűrni a „deklasszált” egzisztenciákat. Míg a Nádor utca 5-ben a lakás szerint azonosítható fő- és társbérlők között 1954-ben nem kell számolnunk velük, addig a választói névjegyzékben lakáshoz nem köthető, de potenciális fő- és társbérlőként megjelenő segéd munkások és altisztek körében, ahogy valamennyi házban, úgy a Nádor utca 5-ben is ott lehetnek az „osztályidegen”-nek minősített személyek.

55 Gerencsér Anna az 1954-es választói névjegyzékben még lányneven szerepel, csak az 1967-ben megnyitott lakónyilvántartásból tudjuk, hogy dr. Gál József a későbbiekben feleségül vette.

4. táblázat

Az 1944–1945-ben újonnan beköltözött fő- és társbérlok foglalkozási megoszlása a Nádor u. 5-ben és a hét vizsgált házban

	Nádor u. 5.	A hét vizsgált ház
Országgyűlési képviselő	1	3
Vezető beosztású köztisztviselő	2	3
Egyéb köztisztviselő	–	2
Vezető beosztású magántisztviselő	–	7
Egyéb magántisztviselő	–	5
Tisztviselő k.m.n.	–	9
Szabadfoglalkozású értelmiségi	2	7
Önálló kereskedő	2	5
Szolgáltató kisiparos	6	10
Szakt munkás, segéd	2	10
Egyéb munkás	2	7
Rendőrség	4	7
Segédszemélyzet	–	6
Házfelügyelő	–	4
Nyugdíjas	1	2
Háztartásbeli	1	10
Egyéb	1	2
Összesen	24	99

Források: BFL XXI. 517 g. Az 1945. év budapesti népösszeírás lakásívei.

BFL IV. 1404. 1945. évi törvényhatósági választói névjegyzékek.

BFL XXI. 517 f. A budapesti háborús kárstatisztika.

A kisiparosok foglalkozási–társadalmi csoportja foglalkozási és személyi összetételében egyaránt kontinuus köre maradt a Nádor u. 5. szám bérlőinek. Az önálló kisiparosok 1941-ben három főbérlővel jelen lévő csoportja 1954-re – a magánkisiparosok kategóriájába sorolva a potenciális magánkisipari szakmákat is – tizenegy fővel már a bérlők egynegyedét tette ki. A tizenegy főből azonban mindössze két személy az, aki 1945 után költözött a házba: 1947/1948-ban Schwarzkopf Mór Marcell műszerész, és Ligeti György asztalossegéd. Négyen, Fülöp Gyula és Tóth Sándor szabómesterek, valamint Erdész Miklósné és Bánhegyi Istvánné fűzőkészítők az 1944/1945-ös cserélődési hullámmal kerültek a házba. Közülük egyedül Erdész Miklósné kényszerült feladni önállóságát, 1954-ben mint szövetkezeti dolgozó tűnik fel. A kisiparos bérlők házbeli jelenlétének felerősödése azonban csak részben volt köszönhető a személyi cserélődéseknek, öten ugyanis már 1944/1945 előtt is a ház lakói voltak. A foglalkozási kontinuitást vizsgálva körükből Schwartzter Konrád és Radványi (Rausch) Gyula fodrászmesterek 1954-ben is szakmájukat gyakorolták, bár Radványi Gyula már szövetkezeti tagként. Frekány Ferenc úriszabó ugyancsak a kisiparosok kontinuus rétegének képviselője, albérlőből társbérlővé válva. A személyükben kontinuus

főbérlok közül ketten 1954-re ugyancsak a kisiparos csoportba kerültek át. Szabó Sándor életpályája, mint láttuk, 1954-re oda tért vissza, ahonnan a házba való 1936-os beköltözésekor indult: a textilüzlet feladását követően szabó szakmájából tartotta fenn magát. A négy polgárit végzett iparművész, Balogh Tessza pedig 1950-ben mint szabósegéd, 1954-ben mint szövetkezeti dolgozó került felvételre a választói névjegyzékbe: sejtethetően a háború előtti iparművészi munkájához közel álló ruházati szakmával biztosította megélhetését.

A Balogh Tessza és Szabó Sándor által reprezentált, töréseket mutató életpályák mellett a többiek egy személyileg és szakmailag is kontinuos kisiparos réteg stabil jelenlétét jelzik. Az 1941-ben már a házban lakó, önálló műhellyel rendelkező három kisiparosi család mindegyike a ház lakója 1954-ben is, és csak a Dávid-családon belüli lakásátadás járt a szakmai folytonosság megszakadásával. A kisiparosok arányának változásait illető megfigyeléseink egybevágóan a hat másik házban mért tendenciákkal. Bár 1954-re a hét ház magánkisiparosainak csoportja elvesztette képviselőinek egyharmadát, a fő- és társbérlok 1954-es szociális összetételét kirajzoló tisztviselő-értelmiségi és munkás-altsztr réteg mellett a magánkisiparosok alkották a harmadik domináns kategóriát. Az 1941-ben már jelen lévő önálló iparos főbérloknek mintegy fele az 1950-es években is helyben maradt és mint magánkisiparos gyakorolta a szakmáját. A vizsgált házak kisiparának szakmai összetételét 1941-ben uraló ruházati szakmák túlsúlya változatlanul érvényesült. Miközben 1944–1945-ben egyharmaduk tűnik el szemünk elől, az új fő- és társbérlo személyében a második legnagyobb arányú utánpótlást éppen e réteg kapta. Újonnan beköltözött képviselőik háromnegyed részben meg is maradtak új lakóhelyükön. A hét házban mért tendenciák szerint azonban az 1944/1945-ös népmozgást követően a kisiparosok beköltözési aránya oly mértékben esett vissza, hogy az 1946–1958 közötti tizenkét év alatt ugyanannyi képviselőjük érkezett, mint az 1944–1945-ös egy év alatt.⁵⁶ Mindez azt jelenti, hogy e réteg 1945 után már nem kapott utánpótlást, és csak a II. világháború előtti szakmák és családok maradtak kontinuosak, a kontinuitás foglalkozási csoportok szerinti megoszlásában az élen állva: a kisiparos réteg maradt a vizsgált házak legstabilabb lakócsoportja. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Nádor utca 5. szám alá 1944/1945-től kezdődően újonnan beköltöző kisiparosok közül Fülöp Gyula és Tóth Sándor az Erzsébet tér 14. szám alól, Erdész Miklósné a Wekerle Sándor utca 3. szám alól költözött a Nádor utca 5. szám alá, Schwarzkopf Mór Marcellt pedig legalább a Vilmos császár út lipótvárosi oldalán, a Báthory utca sarkán bérelt varrógép- és kerékpárjavító műhelye biztosan a Lipótvárhoz kötötte, akkor kifejezetten egy lipótvárosi kisiparosi réteg kontinuitásáról beszélhetünk.⁵⁷

56 Miközben az 1945 után beköltözők mintegy felét a szellemi foglalkozásúak, tisztviselők és értelmiségiek, egynegyedét a munkások és a segédszemélyzet tette ki, addig a magánkisiparosok csak 7%-nyi arányban képviseltették magukat.

57 Schwarzkopf Mór Marcell korábbi lakcímét nem ismerjük, azonban mint műszerézmestert 1931-ben már a lipótvárosi Bank utcában tartja nyilván az ipari címtár. A Vilmos császár út és a Báthory utca sarkán található műhelyhelyiséget 1939-ben bérelte ki.

A TÁRSADALOM VÁLTOZÁSA ÉS VÁLTOZATLANSÁGA: A LAKÁSOK KÖZÖTTI MOZGÁSOK SZERVEZŐDÉSE

Az erőszakos lakásügyi beavatkozások hullámaiban megüresedő lakások újraosztásának mechanizmusai egyelőre még nincsenek rekonstruálva.⁵⁸ A hét lipótvárosi bérház vizsgálatának eredménye szerint a helyi társadalom 1941 és 1960 között tömeges méretekben végbement átrendeződése, mindenekelőtt a munkás és altisztiretegek – eltűnő társadalmi csoportok helyébe lépő – kétszeres-háromszoros létszám-növekedése, a lakások újraosztásának társadalmi rétegek szerinti differenciáltságára enged következtetni. Az a tény, hogy 1944–1945-ben, a zsidó lakások igénybevétele és az ostrom utáni hatósági lakáskiutalás periódusában éppen e rétegek éltek át a legnagyobb mértékű létszámgyarapodást, arra mutat, hogy már a pártállami központosított lakásgazdálkodás keretei között végbemenő elit- és apparátus-csere, illetve az extenzív iparosítás által kiváltott, és a lakások újraosztásával járó mobilitási folyamatok előtt megindult az átstrukturálódás.

A zsidónak minősített lakások újraosztása és a bombakárosultak elhelyezése által dominált 1944–1945-ös cserélődési periódusban adataink a lakások közötti mozgások erős helyi, városrészen belüli kötöttségét mutatják. Az 1944/1945-ben beköltözött huszonnégy új fő- és társbérletet illetően fele részben, tíz esetben – miután Jesny András kertész és Ligeti György asztalossegéd személyét feleségüknek a ház valamely főbérlet családjánál való háztartási alkalmaztatása folytán leszámitthatjuk – sikerült azonosítani az előző lakhelyet. Az 1935-ben még a józsefvárosi Röck Szilárd utca 28-ban lakó dr. Szabó Miklós rendőrezredes, és a Vilmos császár út páratlan, terézvárosi oldalán a 7. szám alatt divatáru-kereskedést vezető Beer Imre kivételével nyolc személy, illetve család érkezett a Lipótvárosból.⁵⁹ A Kolossváry-család a Mérleg utca 4. szám alól, és az izraelita Neumann-család a gr. Teleki Pál utca 11. szám alól a Nádor utca 5. szám közvetlen környékét alkotó, onnan egy-két saroknyira eső bérházakból költözött át. Az Erzsébet tér 14. szám három bérletjén kívül dr. Gansel Imre, dr. Harnos Viktor és Erdész Miklósné ugyancsak a Lipótváros környező háztömbjeiből érkezett. A jelenséget két tényező magyarázza. Egyrészt a városrészt behálózó rokoni kapcsolatoknak a bombakárosultak térbeli mozgását szervező mechanizmusát látjuk működésben például az Erdész Miklósnét befogadó Spitzer-lakás esetében. Másrészt a kerületi szinten szerveződő hatósági lakáskiutalásnak a lakásokat feltehetően a városrészen belül újraosztó mechanizmusait vélhetjük felfedezni. A zsidóság összeköltöztetésével megüresedett lakások feletti rendelkezés jogát a bombakárosultak elhelyezése érdekében a polgármester

58 Az 1945 utáni évtizedek lakáspiacának működését Hegedűs József és Tosics Iván vizsgálta a lakás-piac irányítási rendszerének nézőpontjából, a lakosság mozgására gyakorolt hatásának felmérése nélkül. (Hegedűs–Tosics 1982.)

59 Beer Imre 1944/1945 előtti lakhelyét nem sikerült azonosítani. A Vilmos császár úti üzlethelyiségről felvett 1941-es népszámlálási ív hátoldalán olvasható utólagos – feltehetően az összeíróbiztos által írt – feljegyzés szerint „a bentnevezett kérdőívet a lakásán nem szolgáltatta be”.

a kerületi előjárók hatáskörébe utalta.⁶⁰ Hogy e két tényezőt túl a rokonság mellett más személyes kapcsolatok szerveződésének térbeli vetülete mennyiben hatott ugyanebbe az irányba, két esetben is megfogható. Bár az Erzsébet téri és a Nádor utcai két bérházat a zsidó összeköltöztetés után összekötő szálak egyelőre rejtve maradnak, a Scitovszky- és a Várkonyi-lakás esetében részben sejtethők, részben felfedhetők a régi és új bérlőket összekötő személyes kapcsolatok. A volt Scitovszky-lakásban 1947/1948-ban a Veszprém megyei birtokos nemesi családból származó Kolossváry László gazdasági tanácsost és volt országgyűlési képviselőt, dr. Lékay Gézát, az 1944-ben a pénzügyminisztérium alkalmazásában álló pénzügyigazgatót és pénzügyi tanácsost, és dr. Mártzy Károly közellátási felügyelőt találjuk társbérletben.⁶¹ A Kolossváry-család 1944. márciusi átköltözése a szomszédos Mérleg utca 4. szám alól, dr. Lékay Géza 1944. őszi-téli és dr. Mártzy Károly 1947/1948. évi, egyazon lakás többszörös társbérletébe való beköltözése háttérében a politikai élet, illetve a minisztériumi közhivatali pálya személyi kapcsolatai húzódnak meg. A dr. Várkonyi Oszkár volt bérleményében 1945-től 1950-ig ügyvédi irodát fenntartó egykori társ, dr. Harmos Viktor esetében a személyes kapcsolat ugyancsak nem kétséges. A lakások közötti mozgásokat irányító személyes kapcsolatok a tanácsi kiutalás rendszerében is utat találtak maguknak. Az 1940–1950-es évek fordulójának társbérletesítési hullámában dr. Gál József ügyvéd négyszoba-hallos lakását 1951-ben a vele egykorú dr. Friedmann Gyula ügyvéd özvegyével kívánta megosztani.⁶² Ahogy dr. Gál József hangsúlyozza is az V. kerületi tanács építésügyi osztályához benyújtott kérelmében, „rendeleti jogával” élve maga kívánja kijelölni özv. dr. Friedmann Gyuláné személyében a megosztás útján keletkezett új lakás bérlőjét.⁶³

Az 1941-es keresztmetszetben megragadott két világháború közötti mikrotársadalom és az 1944-től jelentkező erőszakos hatalmi beavatkozások hatására formálódó mikrotársadalom szerveződési mechanizmusait, és azok változásait egyelőre csak felvázolni lehet. A Nádor utca 5. szám mikroszkopikus vizsgálatával az egyes cserélődési periódusok kapcsán több esetben sikerült megmutatni, hogyan reagáltak a lakók a politikai hatalom beavatkozásaira, és hogyan használták ki a lakásrendszer hatalom által kijelölt keretei között a számukra feltáruló, vagy éppen egyedül

60 „Közli a polgármester, hogy a légitámadások hajléktalanjainak elhelyezése a lakhatatlanná vált lakás fekvése szerint illetékes kerületi előjáróságok hatáskörébe tartozik. A kerületi előjárók már megkapták az utasítást arra, hogy az elhagyott zsidó lakások igénybevételével haladéktalanul gondoskodjanak a bombakárosultak elhelyezéséről.” („Ne rohanja meg a közönség a lakáshivatalt!” *Új Magyarország* 1944. június 29. 7. Közli: Benoschofszy-Karsai 1960: 335.)

61 Kolossváry László pályájáról a legrészletesebben lásd: *Országgyűlési almanach* 1935–1940: 300. Őt is, valamint dr. Lékay Gézát is megtaláljuk a *Tiszti cím- és névtárban*.

62 BFL XXIII. 205. b. 3270/1364/1951. Dr. Gál József (Nádor u. 5. III. 2.) lakásmegosztási ügye.

63 Dr. Gál József a lakás megosztással keletkezett új lakás tekintetében szabad bérbeadási jogára hivatkozik. A bérlő ezen jogának azonban sem az 1950/1951-ben érvényben lévő lakásrendeletekben, sem a lakások műszaki megosztásáról szóló rendeletben (8.650/1948. Korm. sz.) nincs nyoma. Ugyanakkor, a lakás megosztásának ügyében eljárva, a lakásmegosztást végző bérlőt megillető kedvezmények keretében az V. kerületi tanács végrehajtó bizottsága dr. Gál József lakását „szabadrendelkezési jogú lakás”-sá nyilvánította. A „szabad rendelkezésű lakás” fogalmával viszont eddig csak a 35/1956. (IX. 30.) M. T. számú rendeletben találkoztam (71. § (1) bek.), az 1950/1951-ben hatályos lakásrendeletekben nem, az előbbi keretében is csak az öröklakásokra és a szövetkezeti lakásokra vonatkozóan.

megmaradó lehetőségeket. További, mikrotörténeti módszerekkel dolgozó kutatások feladata lesz, hogy az 1941–1960 között kitapintott jelenségeket, mint a munkás és altiszti rétegek már 1944/1945-ben megkezdődő beáramlását és meggyökerezését, a kisiparosok foglalkozási és személyi kontinuitását, valamint a nagylakásoknak az 1944–1945-től radikálisan megváltozott lakáspiaci feltételek közepette, a társbérletesítésnek és megosztásnak fokozottan kitéve is továbbélő erősebb megtartó képességét a politikai akarat és a társadalmi folyamatok kölcsönhatásában alakuló lakásszerzési csatornák feltárásával magyarázzák.

Melléklet

A Nádor utca 5. szám lakásállománya 1941-ben

1 szobás (házfelügyelői lakások)	2
2 szobás	7
3 szobás	2
4 szobás	7
4 szoba-hallos	1
5 szobás	1
6 szoba-hallos	1
7 szobás	1
Összesen	22

Forrás: BFL IV. 1419. j. Az 1941. évi népszámlálás lakásívei.

FORRÁSOK

- Belváros-Lipótváros Vagyonkezelő Rt. Önkormányzati Tulajdonú Ingatlanokat Kezelő Irodája. Lakónyilvántartó könyvek
 Budapest Főváros Levéltára (BFL)
- IV. 1405. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai. 1935. évi országgyűlési választói névjegyzékek
- VII. 178. Barcs Béla közjegyző iratai. A Budapest-székesfővárosi országgyűlési képviselőválasztók 1938. évre készült végleges névjegyzéke
- IV. 1405. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai
 1943. évi országgyűlési választói névjegyzékek; 1944. évi országgyűlési választói névjegyzékek
 1947. évi országgyűlési választói névjegyzékek; 1949. évi országgyűlési választói névjegyzékek
- IV. 1404. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Igazoló Választmányának iratai
 1945. évi törvényhatósági választói névjegyzékek; 1950. évi törvényhatósági választói névjegyzékek

- XXIII. 119. Budapest Fővárosi Választókerületi Választási Bizottság iratai. 1954. évi törvényhatósági választói névjegyzékek
- IV. 1419. j. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1941. évi budapesti népszámlálás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye
- XXI. 517. g. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1945. évi budapesti népösszeírás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye
- XXI. 517. f. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. A budapesti háborús kárstatisztika felvételi és feldolgozási iratai
- XVII. 2. Budapesti Nemzeti Bizottság iratai
- XXIII. 106. h. Budapest Fővárosi Tanács VB Igazgatási Osztályának iratai. A kitelepítéssel kapcsolatos iratok
- XXIII. 102. c. Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. VB TÜK iratok. 003–13/1961. A kitelepítettek jegyzéke
- XXIII. 205. b. Budapest V. Kerületi Tanács iratai. A szakigazgatási szervek iratai
- XXIII. 111. Budapest Fővárosi Tanács VB Építési Osztályának iratai
- XXIII. 116. Budapest Fővárosi Tanács VB Lakásügyi Osztályának iratai
- XV. 17. e. 306. Budapest Főváros Tanácsa tervei. Budapesti Műemlék Felügyelőség
- VII. 171. Hedry Aladár közjegyző iratai
- VII. 178. Barcs Béla közjegyző iratai
- VII. 179. Lázár Ferenc közjegyző iratai
- VII. 12. e. V (I). A Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Kihirdetett végrendeletek

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Z 915. 1. csomó 8. tétel. Magyar Jelzálog Hitelbank Rt. Elismert Vállalati Nyugdíj-pénztára. Nyugdíjintézeti bérházak adóbevallási ívei (1924–1949)

Fővárosi Közlöny
Új Magyarország

1948. év hatályos jogszabályai. Grill Károly, Budapest, 1949.

Magyar Törvénytár. Franklin-Társulat, Budapest

Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye

Az új lakásrendelet (140.040/1945. IX.). Magyarázatokkal ellátta: Dr. Takács László budapesti ügyvéd. Előszót írta: Dr. Varannai István budapesti ügyvéd. Budapest, é. n. [1945]

1960. évi népszámlálás. *Utasítás az egyéni foglalkozások kódolásához. Egyéni foglalkozások rendszeres jegyzéke. 7. sz. segédlet.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1960.

1960. évi népszámlálás. *Utasítás az egyéni foglalkozások kódolásához. Egyéni foglalkozások betűrendes jegyzéke. 8. sz. segédlet.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1960.

Benoschofszky Ilona – Karsai Elek (szerk.) 1960: *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 2. 1944. május 15 – 1944. június 30. A budapesti zsidóság összeköltöztetése.* A Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Budapest

Budapest és környékének betűrendes távbeszélő névsora

Budapesti cím- és lakjegyzék. Franklin-Társulat, Budapest

- A budapesti egységes hálózat betürendes távbeszélő névsora*
Budapesti távbeszélő névsor
Compass Finanzielles Jahrbuch. Begründet von Gustav Leonhardt. Wien
- Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere. Statisztikai nomenklatúrák. I–III.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1975.
- Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz.* Szerk. Kallós János, Budapest
- Gáspár Ferenc (szerk.) 1973: *Források Budapest múltjából IV. 1945–1950.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest
- Gáspár Ferenc – Szabó Klára (szerk.) 1985: *Források Budapest múltjából V/A. 1950–1954.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest
- Magyar Életrajzi Lexikon.* Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1937.
- Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára.* Harmadik, teljesen átdolgozott kiadás. Rudolf Mosse R.T., Budapest, 1931.
- Magyarország tisztii cím- és névtára.* M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Nagy Magyar *Compass* (Azelőtt Mihók-féle). Szerk. Galánthai Nagy Sándor, Budapest
- Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Stern-féle országgyűlési almanach.)* Szerk. Haeffler István, Magyar Távirati Iroda Rt., é. n.
- Országgyűlési almanach az 1939–44. évi országgyűlésről.* Szerk. Haeffler István, Budapest, 1940.
- Tóth Endréné (főszerk.) 1981: *Budapest enciklopédia.* Harmadik, bővített kiadás, Corvina, Budapest
- Új Magyar Életrajzi Lexikon.* Főszerk. Markó László, Magyar Könyvklub, 2002.
- Vida István – Vörös Vince 1991: *A Független Kisgazdapárt képviselői 1944–1949. Életrajzi lexikon.* ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bibó István 1988: Az egykori Tigris szálló története. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XXII.* Budapest Történeti Múzeum, Budapest, 135–195.
- Borbándi Gyula 1997: *Magyar politikai pályaképek 1938–1948.* Európa, Budapest
- Borsos Endre – Németh Béla 1938: *Magyarország lakáspolitikája.* Budapest
- Hegedűs József – Tosics Iván 1982: Lakásosztályok és lakáspolitikai. A budapesti lakáspiaci irányításának változásai az elmúlt három évtizedben I–II. *Mozgó Világ* 1982. 9. 12–21. és 10. 95–105.
- Lengyel György 1993: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. (Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból.)* ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest
- Nagy Ágnes 2003: *A Lipótváros társadalmának változása, 1928–1960.* Szakdolgozat, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék
- Pásztor Mihály [1940]: *A százötven éves Lipótváros.* Statisztikai Közlemények 93. 4. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala
- Vas István 1983: *Nehéz szerelem. Előjáték. Elvesztett otthonok. Első rész. A tavalyi hó.* /Vas István összegyűjtött művei 10./ Szépirodalmi Kiadó, Budapest